

Fryske Akademy
Trije iuwen
bouskiednis

FA nr. 1096

Fryske Akademy. Trije iuwen bouskiednis

Under redaksje fan Hans Cools

© 2016 Fryske Akademy, Postbus 54, 8900 AB Ljouwert
© teksten: de skriuwers

foarmjouwing: BWH ontwerpers, Ljouwert
fotografy: Erik en Petra Hesmerg, Amsterdam

Foto omslach: detail fan it behang út it Coulonhûs

Oersettingen: Anne Popkema, Hindrik Sijens (foarwurd)

NUR 693
ISBN 978-94-9217-633-2

Dizze útjefte kaam ta stân mei finansjele stipe fan:

Stifting Frysk Akademyfûns
Gemeente Ljouwert

Neat út dizze útjefte mei op hokker wize dan ek fermannichfâldige wurde
sûnder dat dêr skriftlike tastimming fan de útjouwer oan foarôf giet.

www.fryske-akademy.nl

www.afuk.nl

Fryske Akademy

Trije iuwen bouskiednis

Fryske Akademy Ljouwert 2016

Ynhâldsopjefte

Foaropwurd Hanno Brand	6
Tusken Grutte Tsjerkstrjitte en Prinsetún Hans Cools	17
It hûs fan de boumaster Johan de Haan	33
Doelestrjitte 6 en Noardertsjerke Leo van der Laan	69
Kontinuïteit en feroaring Hans Ibelings	97
Bibliografy	118
Yndeks	122

Foaropwurd

Hanno Brand
Direkteur-bestjoerder

Jo hawwe in boek yn hannen dat yn it koart de bouskiednis fan de Fryske Akademy fertelt. Mei syn prachtige yllustraasjes is it in earbetoan oan de grûnlizzers, finansiers en arsjitekten fan it gebouwekompleks dat sûnt 1938 oan de Doelestrjitte en de Grienewei ûntstie.

Yn 1938 stelde de bekende Ljouwerter keunstsamler en notaris Nanne Ottema inkelde keamers yn syn Coulonhûs ta beskikking fan de earste meiwurkers fan de Fryske Akademy. Ein jierren fyftich wie der in earste útwreiding. De Ottema-Kingma Stichting skonk doe it Coulonhûs oan de Fryske Akademy en foernearre in part fan it jild dat nedich wie foar it bouwen fan it hoekpân oan de Grienewei. Mar it grutste part fan de fûnsen dy't nedich wiene, kaam fan Friezen út ferskate gemeenten dy't dêrta oantrune waarden yn de *Leeuwarder Courant*. De wapens yn de hoekgevel binne dêr in oantinken oan.

It oanskaffen fan it pân Doelestrjitte 6, dat oan 1971 ta diel útmakke fan it levertraanfabryk Draisma van Valkenburg, koste de Fryske Akademy yndertiid f 150.000. Dat pân waard ek yngripend ferboud. It bleau lykwols apart fan de oanswettende pannen fan it eardere fabryk, dy't doe ek yn hannen fan de Akademy kamen. Sûnt dominearje de gevels fan de Fryske Akademy de noardkant fan de Doelestrjitte. Dêrneist krige de Fryske de Akademy de beskikking oer inkelde gebouwen oan de Grienewei. Yn de hjerst fan 2014 waarden dy pannen, dy't yn de tiid fan de iuwwiksel bestiene út in útjouwerij, it wenhûs fan de húswarder en in âld en net-brûkt koetshûs, sloopt.

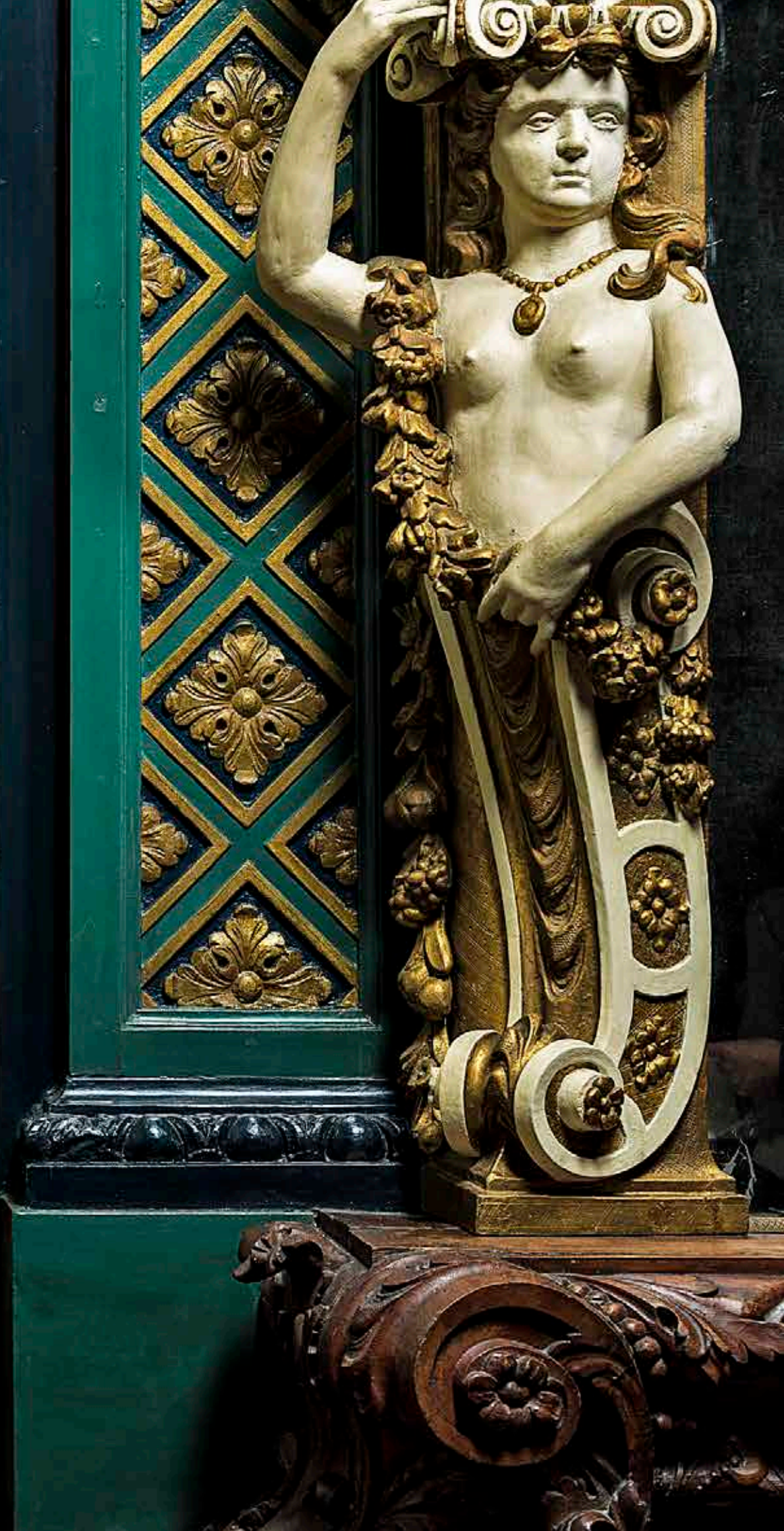
Op 1 july 1999 naam de Fryske Akademy de Noardertsjerke foar in symboalysk bedrach oer fan de Frijmakke Grifformearde gemeente. De tsjerke waard omboud ta in konferinsje- en ûntfangromte. Wol bleaune inkelde karakteristiken, lykas it houten tonneferwult en de bôgeruten mei glês-yn-leadfersiering, bewarre.

Foar de ferbouwing en de nijbou, dêr't yn oktober 2014 mei úteinset waard, wie de meiwurking fan de provinsje Fryslân en de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen beskiedend. Harren bydragen, oanfolle mei in grutte jefte en in liening fan it Frysk Akademy Fûns, soargen derfoar dat de ferbouwing en nijbou bûten de eksplottaasje fan it ynstitút om ferwêzentlike waard.

Yn 2015 brochten ûnderskate fûnsen it jild byinoar foar de restauraasje fan de ûnderferdjipping fan it Coulonhûs. Yn it bysûnder wol ik dêrby de substansjele bydrage fan it Abe Bonnema Fonds, de Stichting Dioraphte, de Ottema-Kingma Stichting, de Stichting Sint Anthony Gasthuis, de Stichting Van Panhuys, it dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds, it Herbert Duintjerfonds, de Gravin van Bylandtstichting, it Korinhiërs Fonds en it Jongma Restauratiefonds (de beide lêsten ûnder de paraplu fan it Prins Bernhard Cultuurfonds) neame. Tanksij harren bydragen koene plafond, behang en skilderijen skjinmakke en opknapt wurde en it ferve- en pleisterwurk ûnder hannen nommen wurde. Op dy wize kaam in soad fan de âlde pracht werom, al wie it neffens it foarbyld fan it reparasjewurk dat notaris Ottema yn de tritiger jierren fan de foarige iuw dwaan litten hie.

No, yn 2016 hat de Fryske Akademy de útstrieling fan in eigentiidsk wittenskiplik ynstitút. De haadyngong op 'e hoeke fan de Doelestrjitte en de Grienewei lûkt daliks it each. De romten oan de binnenkant hawwe in strakke foarmjouwing en binne ôfstimd op de easken dy't it hjoeddeiske ûndersyk stelt. Mei syn binnentún is de Fryske Akademy in peareltsje yn de Ljouwerter binnenstêd. Yn de ôfrûne achtensantich jier hiene de bou en de ûnderskate útwreidingen fan de Fryske Akademy net mooglik west sûnder de stipe fan oerheden, fûnsen en partikulieren. Dit boek koe ek net sûnder harren stipe makke wurde. It jout oan hoe nau oft dit wittenskiplik ynstitút mei de Fryske mienskip ferbûn is.

‘Het Coulonhuis
beschikbaar te
houden voor de
bevordering en
bestudeering
van oudere
en nieuwere
Friesche cultuur.’

Tusken Grutte Tsjerkstrjitte en Prinsetún

Tusken Grutte Tsjerkstrjitte en Prinsetún

Hans Cools

Doe't notaris Nanne Ottema (1874-1955) yn 1937 it Coulonhûs oankocht en it sa fan in wisse sloop rêde, stie er op it hichtepunt fan syn rom as Fryske mesenas. Fan hûs út hie Ottema in fiks famyljekaptaal ta syn foldwaan. Opbringsten fan lân en ynkomen út syn notariskantoar, dat it foarnaamste fan de hiele provinsje west ha moat, follen syn fermogen fierder oan. Dat fermogen bestege er fan jongs ôf oan it oankeapjen fan keunstfoarwerpen, yn it bysûnder keramyk en ynterieurkeunst. Ottema's sammeldrift wie legindarysk. Yn 1949, doe't er de balâns opmakke, rûde Ottema dat er yn in heale iuw tusken de 26.000 en de 30.000 keunstfoarwerpen ferkrigen hie. In part dêrfan hold er foar himsels en sloech er op yn spesjaal dêrta ynrjochte pronk- en wurkkeamers yn syn hûs yn de Ljouwerter Prins Hendrikstrjitte. Mar fierwei de measte objekten joech er yn langduorjende brûklien oan it Frysk Museum en oare stedske en provinsjale kulturele ynstellings. Guon dêrfan, lykas it Ljouwerter Prinsessehûf of it Snitser Skipfeartmuseum, hienen sels harren oprjochting te tankjen oan it mesenaat fan Nanne Ottema.

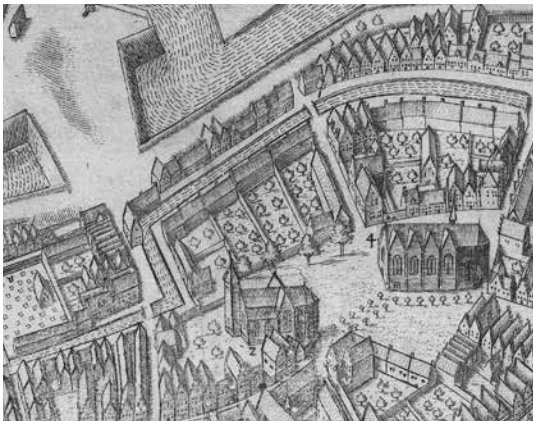
Benammen it Prinsessehûf yn de Grutte Tsjerkstrjitte mei as syn persoanlike kreaasje jilde. It hie dan wol de gemeente Ljouwert west dy't dat stedspaleis yn 1916 kocht hie, mar dy stelde Ottema oan as honorêr-konservator en joech him de frije hân by de restauraasje fan it pân en de ynrjochting derfan as museum. Ut soarte gie in soad omtinken út nei de kolleksjes Aziatysk ierdewurk dy't it museum al gau grutte rom oant fier bûten de grinzen besoargje soenen. Mar Ottema liet ek achttjinde-iuwske stylkeamers ynrjochtsje. Dêr wie it krekt of koe Maria Louise van Hessen-Kassel (1688-1765), de oarspronklike bewenster fan it hûs en desennialang regintesse foar de doe noch minderjierrige steedhâlders Willem IV (1711-1751) en Willem V (1748-1806), sa oer de drompel stappe.

As konservator wie Ottema der dan ek benammen op út dat de besikers fan de ûnderskate kolleksjes dy't er op syn noed hie, histoaryske ûnderfinings opdwaan soenen. Dêrta moast it ferline oproppen wurde. Mei dat doel selektearre er de objekten dy't er útstalle woe. Mar noch wichtiger wie de omjouwing dêr't dy objekten yn figurearren. Dy moast de taskôgers, om it sa te sizzen, it ferline ynlûke. Dêrfandinne dat Ottema grut belang hechte oan ynterieurs en wanddekoraasje. Dy niget foar histoaryske binnenhûsynrjochting fuorre ek syn oandacht foar boukeunst. Troch nei te tinken oer de ynrjochting fan it Prinsessehûf, ûntduts Nanne Ottema it oeuvre fan de arsjitekt fan dat stedspaleis, Antoine Coulon (1681/'84-1749), en woe dat bewarje foar it neiteam. De restauraasje fan it Prinsessehûf, de residinsje fan Coulon syn wichtichste opdrachtjouster, wiisde dus al foarút op dy fan it deunby lizzende Coulonhûs.

Dat Coulonhûs leit oan de foet fan de Oldehousterterp, tusken de Grutte Tsjerkstrjitte en de Prinsetún, flakby de Griene wei. Undergrûnsk streamt dêr de Flits, in grêft dy't yn 1655 ûnder in ferwulft brocht is. By âlds holden yn dizze hoeke ferskate garitative ynstellings ta, dêr't it Sint Anthonygasthûs, dat yn de iere fyftjinde iuw stifte is, de wichtichste fan wie. Mar fierders bleau de omjouwing oant yn de midden fan de sechstjinde iuw meastepart ûnbeboud. Sadwaande ek dat der romte wie foar de skutterij, dy't op 'e syk wie nei in nij gildelokaal en byhearrend oefenterrein. Dêrta ferriisde yn 1540 oarekant de Griene wei de monumintale Stedsskuttersdoelen. De wei dy't der fan de binnenstêd ôf hinne

1.
Portretfoto fan Nanne Ottema sa. 1900
(Ljouwert, Ottema-Kingma Stichting)

2.
Plattegrûn fan Ljouwert út 1603, makke troch
kartograaf Johan Sems en printemakker Pieter
Bast (Amsterdam, Rijksmuseum)

late, stie tenei bekend as de Doelestrjitte. De nije kuierrûte luts bebouwing oan. Yn in pear desennia tiid waarden op alle perselen oan de Doelestrjitte gebouwen set.

Foarby de Doelen rûn it kuierfolk al gau tsjin de singel oan. Dêr hold dy op sûnt 1494, doe't oan de noardkant de parochys fan de Hillige Vitus en de Hillige Catherina by de stêd lutsen waarden. Nei't Ljouwert him yn 1580 oan de kant fan de Opstân tsjin it Habsburchsk bewâld ferklearre hie, waard dy singel oan de noard-, west- en súdkant ek mei moderne bastions útrist. Dat wie nedich ek, want oant de ferovering fan Grins foar de Republyk yn 1594 lei de frontline net sa fier by de stêd wei. Sa tsjin de ein fan it Tolfjierrich bestân, yn 1619-1621, folge in nije boukampanje. Yn dy snuorje krige de singel syn definitive trasee. Dêr hearde in nij bastion by yn it ferlingde fan de Doelen: de Doeledwinger. Nei't yn 1648 de Frede fan Munster tekene wie en alle oarlochsgefaar ferdwûn wie, transformearre Willem Frederik (1613-1664) dat bastion, dat it tichtste by syn steedhâlderlik hôf lei, ta in lusthûf. Yn de útein fan de achttjinde iuw soe dy Prinsetún ek foar it publyk tagonklik wurde. Dêrmei jildt it as ien fan de âldste stedsparken fan Nederlân.

De Doelestrjitte foarme in grinsgebiet tusken it rikere bestjoerlike en kommersjele sintrum en de raffelige stedsrâne. Al sûnt it ûntstean fan de stêd like de Grutte Tsjerkstrjitte wol in lint fan stinzen, de fersterke stedske stiennen wenhuzen fan aadlike famyljes. Dy stinzen makken yn de santjinde en achttjinde iuw meastepart plak foar klassisistyske stedspaleiskes. De Papingastins, dy't ferboud waard ta de Prinsessehûf, wie dêr ien fan. Mar dat nije útsjoch makke de strjitte net minder foarnaam. De Griene wei, lykwols, die wol ôfbrek oan de reputaasje fan de wyk. Oant de midden fan de tweintichste iuw gou dy as it hert fan de huorrebuert fan Ljouwert. Ek op de Bûterhoeke, dy't beboud wurde mocht sadree't de singel syn militêre nut kwyd wie, stienen gâns heukerige ienkeamerwenten.

Doe't Antoine Coulon yn de iere achttjinde iuw syn wenhûs oan de Doelestrjitte boude, hie dy kweanamme noch net de boppetoan krigen. Dat feroare yn de dêropfolgjende iuwen. Yn 1747 ferliet it steedhâlderlik hôf Ljouwert. De status fan Fryslân ferskronfele

ta dy fan in perifeare lânsdouwe. Dat gou sa mooglik noch mear yn de ienheidssteat dy't Nederlân nei it revolúsjetiidrek waard. Boppedat liet de yndustrialisearring him yn Ljouwert pas yn de iere tweintichste iuw fiele. It ynwennertal fan Ljouwert groeide al dy tiid dan wol, mar tagelyk ferpaupere de stêd. In protte earmelju kamen te wenjen yn stegen lâns de Bûterhoeke en de Griene wei, mei omineuze nammen as Efter de Wite Hân, Salmkleaster en Brantsjeskleaster.

Under oaren om dy ferpaupering mei eigen eagen te besjen en syn ideeën oer mooglike oplossings fan it probleem oan te skerpjen, ûndernaam de noch jonge Jacob van Lennep (1802-1868) yn 1823 in fuotreis troch (Noard-)Nederlân. Yn de doetiidske bewenner fan it Coulonhûs, de dokter en filantroop Julius Vitringa Coulon (1767-1843), trof er in poerbêste partner om sokke ûnderwerpen ûnder it genot fan in goed glês rynwyn mei te bepraten. Hy lei ek besites ôf oan ferskate skoallen en de Blokhûspoarte, de finzenis dy't doe noch yn oanbou wie. Oer de ynterieurs fan de Ljouwerter patrisiërswenten dy't er te sjen krige, liet Van Lennep him dan wer net al te entûsjast út: 'Van buiten zijn de woningen bevallig, van binnen meestal misbouwd.' Dat gou doe faaks ek al wol foar it Coulonhûs, alteast Van Lennep skriuwt der neat oer.

Julius Vitringa Coulon wie de lêste fan it laach fan Antoine dy't it pân bewenne. Yn de trijefearns iuw nei syn dea wiksele it Coulonhûs fiif kear fan eigner. Op 't lêst, yn 1918, kaam it yn hannen fan de gemeente Ljouwert, twa jier dus nei't dy ek it Prinsessehûf ferkrigen hie. Dy ynvestearre amper yn it pân, mar fêstige der wol allerhanne administrative tsjinsten yn.

Hast tweintich jier letter kocht Nanne Ottema it Coulonhûs foar sawat in tredde fan de priis dy't de gemeente der earder foar betelle hie. It pân wie útwenne en de omjouwing lei noch altiten op in minne namme. Sloop fan it Coulonhûs en sanearring fan de wyk hingen dan ek yn de loft. Ottema's oankeap wie útdruklik bedoeld as in besykjen om de boel te rêden. De gemeenteried, dy't tsjinaksele, wiisde er op de needsaak om it Coulonhûs te restaurearjen en op de plannen dy't er koestere om it tagonklik te meitsjen foar de mienskip. It hat der in soad fan dat Ottema it Coulonhûs yn it earstoan omfoarmje woe ta in museum dêr't er guon fan syn dielkolleksjes yn kwyd koe. Yn dy plannen soenen de samlings Fryske keunst

3.
Ferfallen hûs oan de Bûterhoeke sa. 1935 op it
plak dêr't letter Tresoar boud wurde soe. De
fotograaf wie nei alle gedachten J. Dwinger
(Ljouwert, Tresoar, kolleksje Frysk Foto-argyf
15773)

4-
Portrettekening fan Jacob van Lennep troch
J.C. van Rossum, 1848 ('s Gravenhage, Collectie
Cultureel Maçonniek Centrum 'Prins Frederik',
ynventarisnr. 10174)

en ambachtskeunst dy't oant dat stuit ta yn it Prinsessehûf útstald waarden, nei it Coulonhûs ferhúzje. Yn it Prinsessehûf soe de fokus sa hielendal komme te lizzen op de easterske ambachtskeunst en dito porslein. Suver op itselde stuit stie Ottema ek syn skipsmodellen en oare maritime foarwerpen yn langduorjend brûkliën ôf oan it yn de oprjochtingsfaze ferkearende Snitser Skipfeartmuseum. Nanne Ottema syn plannen wienen dan wol noch net hielendal útwurke, likegoed woe er de takomst fan syn kolleksjes en syn fermogen feilich stelle; hy en syn frou, Grietje Kingma (1873-1950), hienen gjin bern krigen en beide wienen se yntusken al yn de sechstich. Ta syn doel rjochte Ottema yn 1938, dus wylst de restauraasje fan it Coulonhûs geande wie, de Ottema-Kingma Stichting op. Rillegau waard dy stifting ek de eigner fan it Coulonhûs.

Nettsjinsteande Ottema syn plannen is it Coulonhûs nea in wier museum wurden. Wol fûn syn samling histoaryske kostúms der yn de earste jierren nei de Twadde Wrâldoarloch in skoftlang in ûnderkommen. Dat de Fryske Akademy by har oprjochting yn septimber 1938 trije keamers yn it Coulonhûs betruts, wie dan ek eins tafal: dy keamers soenen oars leechstean en op dizze wize hold Ottema syn belofte oan de gemeenteried om 'het Coulonhuis beschikbaar te houden voor de bevordering en bestudeering van oudere en nieuwere Friesche cultuur.'

De Fryske Akademy wie yn de earste jierren fan har bestean dan ek earder in netwurkorganisaasje as in wier wittenskiplik ynstiút. Yn it earstoan hie de Akademy mar ien betelle meiwurker yn tsjinst, yn 1940 kaam de twadde. Tegearre stjoerden hja de grutte tallen frijwilligers oan. In desennium lang koe de Akademy amper de holle boppe wetter hâlde. Mar yn de jierren 1950 krigen de provinsje en it Ryk mear each foar taalbelied. It wie de tiid fan Kneppelfreed. Fan gefolgen gie ek de subsydzje foar de Fryske Akademy mei sprongen omheech. Rjocht evenredich dêrmei naam it tal personielsleden ta. Yn 1960 wienen it al sechstjin.

Dêrmei wie de Akademy it Coulonhûs ûntwoeksen. Utwreiding waard needsaaklik. Dy waard mei mooglik makke troch in útsûnderlike jefte fan de Ottema-Kingma Stichting. Dy joech it Coulonhûs om 'e nocht oan de Akademy en die der noch tsientûzen gûne by. Dit nije, yn 1958 oplevere pân fan J.E. Wiersma hie gjin

tagongsdoar. De âlde entree fan it Coulonhûs hold dy funksje. It hoekpân springt dan ek benammen fan de Bûterhoeke en de Grienewei ôf yn it each. Dêrfoar soargje de brúnzen Akademyswan en de yn in damboerdpatroan oanbrochte wapens fan de Fryske gemeenten dêr't de ynwenners neffens ferhâlding it meast fan oan de bou-operaasje bydroegen hienen.

Fiif jier letter makke de gemeente Ljouwert har *Structuurplan binnenstad* buorkundich. Underdiel dêrfan wie in rigoereuze sanearring fan de Bûterhoeke en de Grienewei. Yn stee dêrfan kaam der in brede tagongswei dy't auto's nei de binnenstêd liede moast. Dêr't earder grimelige ienkeamerwenten stienen, ferriisde yn 1966 de kloeke nijbou fan de Provinsjale Biblioteek. Yn 2002 raande dy ynstelling gear mei it Ryksargyf yn Fryslân en it Frysk Letterkundich Museum, ta Tresoar. Yn 2007 ferhuze ek it Histoarysk Sintrum Ljouwert, it eardere gemeente-argyf, nei de Grienewei en tusken de beide ynstellings yn hâldt ek de Afûk ta. Ek it Frysk Natoermuseum, dat sûnt 1987 ûnderbrocht is yn it Nij Stedsweeshûs op it Skuonmakkersperk, befynt him op rinôfstân. En fansels huzet it Keramykmuseum noch altiten yn it Prinsessehûf. Al yn 1967 foarsei in anonime Akademymeiwurker yn *Ut de Smidte* dat dit grinsgebiet oan de râne fan de binnenstêd mei gauwens de alluere oannimme soe fan in Ljouwerter ferzje fan it *Quartier Latin*. It hat efkes duorre, mar no't KH2018 deroan komt en de omjouwing fan de Aldehou him ûntploaie sil ta Lân fan Taal, krijt dy fisionêr faaks dochs noch gelyk – al sille dêrta, oars as dizze auteur earder tocht, de auto's op de Bûterhoeke en de Grienewei wol fuorttsjoend wurde moatte. Yn dy transformaasje spilet de fraaie arsjitektuer fan de Fryske Akademy, mei al syn lagen, in wichtige rol. It stiet foar de oanhâldende metamorfoazen dy't Ljouwert de ôfrûne trije iuwen meimakke hat.

5-
Ynterieur fan de eardere wenkeamer fan it
Coulonhûs, 1980, foto fan Ton van der Wal
(Amersfoort, Rijksdienst voor het Cultureel
Erfgoed)

‘It Coulonhûs,
ien fan mar
in pear
arsjitektehuzen
út de
iermoderne
perioade dy’t yn
Europa beware
bleaun binne.’

It hûs fan de boumaster

It hûs fan de boumaster

Johan de Haan

Yn 1733 gie de Fryske steedhâlder Willem IV (1711-1751) fuort nei Londen om it houlik oan te gean mei prinses Anna (1709-1759), de âldste dochter fan de Ingelske kening George II (1683-1760). De prins waard al rillegau nei syn oankomst yn de Ingelske haadstêd siik en de houliksbefêstiging moast útsteld wurde. Troch it lange ferbliuw fan Willem yn Londen wie oerlis mei de hoftsjinnern dy’t yn Nederlân efterbleaun wienen, net ienfâldich.

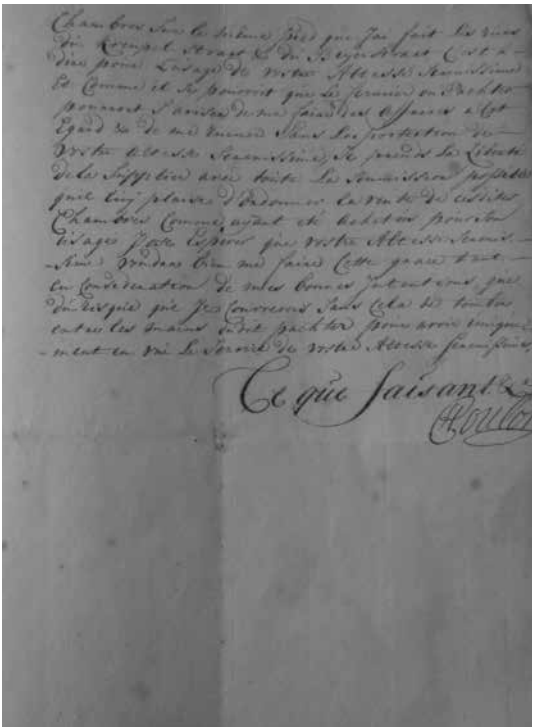
Ek Antoine Coulon, boumaster fan Syn Heechheid, hie yn syn wenplak Ljouwert lêst fan de ôfwêzigens fan syn breahear. In lange brief dy’t er yn 1734 skreau en dy’t tsjintwurdich yn it Keninklik Húsargyf te finen is, makket soks dúdlik (ôfb. 1).

Yn de brief, dy’t út soarte yn it Frânsk skreaun wie, de hoftaal én de memmetaal fan Coulon, bekende de steedhâlderlike boumaster, *fidèle et humble serviteur*, ‘trouwe en nederige tsjinner’ fan de steedhâlder, dat er yn ôfwêzigens fan de prins wat al te bot trochpakt hie mei it ferkrijen fan eigendomsrjochten fan in fjouwertal keamerwenten oan it Sint Jobslien yn Ljouwert. Coulon fûn de oankeap needsaaklik mei it each op de mooglike útwreiding fan de steedhâlderlike stâlen oan de Grutte Tsjerkstrjitte, mar hie dêr gjin oerlis oer fierd. Hy spruts yn syn brief de hope út dat Willem him de nedige *protection* biede soe, mocht neitiid bliken dwaan dat de keamerwenten te djoer kocht wienen en de tesaurier wegerje soe om Coulon de foarsketten kosten te fergoedzjen.

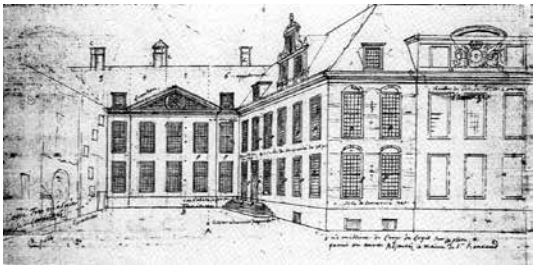
Hoewol’t wy fan Coulon net in soad witte, fersterket de brief dy’t er yn 1734 skreaun hat de yndruk dy’t wy ek út oare boarnen fan syn karakter en hanneljen krije. Coulon makke oan de iene kant de yndruk ambisjeus, selsbewust en eigensinnich west te hawwen, wêrtroch’t er bytiden yn konflikt kaam mei oaren, mar oan de oare kant wie er ek pragmatysk ynsteld en moat er noflik yn de omgong west ha.

Yn deselde perioade dat Coulon fergeat om mei de steedhâlder te oerlizzen oer de oankeap fan de wenten efter de steedhâlderlike stâl yn Ljouwert, wie de boumaster belutsen by de útwreiding fan Huis ten Bosch yn De Haach. Dêr kaam Coulon yn konflikt mei John Duncan, riedshear fan de prins, en mei Daniël Marot (1661-1752), de arsjitekt en *ornemaniste* dy’t, ek al wie er al op jierren, noch altiten ferneamd wie en it ûntwerp foar de útwreiding fan it paleis makke hie. Ek hjir late de ôfwêzigens fan de prins ta misferstannen. Coulon wie yn de ferûnderstelling dat de prins him frijheid fan hanneljen jûn hie en brocht eigenhannich feroarings oan yn de ûntwerpen fan Marot. Hy hold en droech him dêrby, sa Duncan, *brusque en onvriendelijk* foar Marot en Duncan oer. Doe’t Coulon sels op eigen manneboet parten fan it wurk oanbestege sûnder dêr mei Duncan of Marot oer te oerlizzen, besocht Duncan om Coulon fan it bouplak ferwiderje te litten, wat him lykwols net slagge.

Yn it neijier fan 1734 skreau Coulon fannijs in brief oan de steedhâlder, dêr’t er syn fyzje yn joech op wat der op it bouplak fan Huis ten Bosch allegearre misgien wie. Oan de ein fan de brief lei Coulon de klam op syn jierrenlange ûnderfining en alle bouprojekten dy’t er ta in goed ein brocht hie, wêrby’t er net neiliet om te fermelden dat er de prins dêrby foar gâns ûnnedige en ûnferstannige útjeften behoede hie. It fenyn sit yn de lêste wurden fan dy brief, dêr’t Coulon him yn beropt op syn jierrenlange ûnderfining yn tsjinst fan de steedhâlderlike famylje, dêr’t er oan taheakket: [...] *ce n’est [...] qu’a la longue Experience qu’on doit attribuer les Connoissances qu’on acquiert dans l’architecture*. Allinnich troch ‘jierrenlange ûnderfining’ krijt men de kennis dy’t nedich is yn de arsjitektuer, sa Coulon, wurden dy’t tsjinje as oanloopke foar in úthaal nei de earbiedweardige Marot: ‘Ik wol graach tajaan dat dizze m’nhear tige goed by steat is en meitsje in tekening dy’t it each foldocht, mar oan

1.
Brief fan Antoine Coulon oan Steedhâlder Willem IV, 1734, yn detail: de hantekening van Coulon) (’s Gravenhage, Koninklijk Huisarchief)

de oare kant (...) blykt dat dy tekening grutte swierrichheden yn de útfiering derfan feroarsaket en (boppedat) tsjûget er fan in gebrek oan praktykkennis.’

It Coulonhûs as selsportret fan de bouhear

It is ferliedlik om it hûs dat Coulon fan 1713 ôf foar himsels en syn húshâlding yn Ljouwert boude, en dat sûnt de foarige iuw syn namme ek wer draacht, op te fetsjen as in selsportret, of alteast as in wjerslach fan de arsjitektoanyske opfettings fan de bouhear. It hûs sels jout dêr ek oanlieding ta: yn it ynterieur binne gâns achttjinde-iuwske ûnderdielen bewarre bleaun en in grut part fan de yndieling giet allyksa werom oant yn de achttjinde iuw. Dy kombinaasje makket it Coulonhûs – ien fan mar in pear arsjitektehuzen út de iermoderne perioade dy’t yn Europa bewarre bleaun binne – by útstek gaadlik foar in ferkenning dy’t fierder giet as de keunsthistoarysk-stilistyske aspekten dêr’t yn de besteande literatuer de klam op leit.

It ferhaal fan it Coulonhûs begjint yn 1713. Yn dat jier kocht Anthony Coulon in hûs oan de Doelestrjitte, wêrby’t er ek eigner waard fan in tún en in stâl oan de Grienewei. De keapsom fan 1225 karolusgûne wie perfoarst net heech te neamen, mar de Doelestrjitte wie dan ek net in wiere toplokaasje. De strjitte fynt syn oarsprong yn in steech dy’t fan de Grutte Tsjerkstrjitte út nei de yn 1540 boude nije Doelen late, dêr’t de skutters oefenen en dêr’t hja har gearkomsten en feesten holden. Om 1600 hinne wie de steech al in folweardige strjitte wurden, mei huzen oan wjerskanten. It hûs dat Coulon kocht, wie yn de santjinde iuw bewenne west troch de skilder Jacobus Mancadan (1602-1680). Yn 1713 wenne yn it hûs dat stie op it stee fan it notiidske Coulonhûs in bernsbern fan Jacobus, Johannes Mancadan (1656-1735), stimpelsnijer fan de provinsje, dy’t yn 1696 beskuldige wie fan falskemunterij mar dêr net foar feroardiele waard.

Yn de grut- en lyts konsintboeken fan de stêd Ljouwert, dêr’t de oerdracht fan hûs en stâl oan Coulon yn ynskreaun waarden, neamt Coulon himsels yn 1713 *Bouwmeester van Syn Hoogheid de Heere Prins van Orangien en Nassouw*, dêr’t nimmen oars as de op dat stuit twajierrige prins Willem IV mei bedoeld wêze kin, berne yn it jier dat syn heit Johan Willem Friso (1687-1711) yn it

Hollânsk Djip ferdronken wie. Coulon wie op it stuit dat er it hûs oan de Doelestrjitte kocht al seis jier oan it wurk foar de Fryske steedhâlderlike famylje. Syn earste karwei wie it opsicht oer de grutskalige ferbouwing fan it Ljouwerter steedhâlderlik paleis. Daniël Marot, mei wa’t Coulon sânentweintich jier letter yn De Haach yn konflikt reitsje soe, hie it (globale) ûntwerp makke en it wie oan oaren om dat ûntwerp út te fieren (ôfb. 2). Antoine wie op it stuit dat Marot him foar it Ljouwerter karwei frege noch tige jong, sa’n fiifentweintich jier. It feit dat Antoine út in renommearre timmermansfamylje kaam, moat by de kar fan Marot in rol spile ha. Antoine syn heit Jean wie yn of koart nei 1685 krekt as Marot út Frankryk wei flechte. Yn dat jier hie kening Loadewyk XIV (1638-1715) it Edikt fan Nantes ynlutsen en hie er protestanten bûten de wet steld. Heit Jean fêstige him yn Amsterdam, dêr’t er in bloeiende praktyk as timmerman hie. Om 1700 hinne waard Jean sr troch syn soannen Jean jr (1678-1760) en de wat jongere Antoine assistearre.

Yn 1707 krigen Jean jr en Antoine besite fan Marot. Marot frege Jean om de fernijing fan it slot Oranienstein by Diez te begelieden en Antoine krige it fersyk om de bouwurksomheden oan it steedhâlderlik paleis yn Ljouwert op him te nimmen. Daniël Marot skreau yn 1707 oan Henriette Amalia (1666-1726), widdo fan steedhâlder Hendrik Casimir II (1657-1696) en opdrachtjouster foar de ferbouwings, dat beide bruorren yn it earstoan wifken, mar dat se nei guon *parolles d’encouragements*, oanmoedigjende wurden, yn oanwêzigens fan heit Coulon úteinlik dochs ynstimden en har opmeitsje soenen om út Amsterdam wei te gean. De kearn fan it wifkjen fan beide bruorren liket benammen de beleanning west te hawwen, en de mjitte wêryn’t de bruorren de ambachtslju dy’t ûnder har wurken, betelje of foarsjitte moasten. Dêr referearre Coulon noch oan yn de brief dy’t er yn 1734 – sânentweintich jier (!) letter dus – oan Willem IV skreau oer de konflikten op Huis ten Bosch. Coulon hie him neffens eigen sizzen nea wat taeigene fan it lean fan har dy’t ûnder him ressortearren, wat him in skouderklopke fan prins Johan Willem Friso opsmiten hie, dy’t tsjin him sein hawwe soe: [...] *J’aurai soin de vous*: ‘Ik sil foar jo soargje.’

It wurk oan it steedhâlderlik paleis yn de Fryske haadstêd waard yn haadsaak yn 1709 dien makke, foar it houlik fan Johan Willem Friso mei Maria Louise van Hessen-Kassel (1688-1765). Hielendal foltôge

2.
Untwerp fan Daniel Marot foar de foargevel fan it steedhâlderlik paleis yn Ljouwert, 1707 (reproduksje út Alexander L. Heerma van Voss, ‘De Friese stadhouders uit het huis Nassau en hun residentie-verblijven’, *De Vrije Fries*, 44 (1960), 80-91)

wie de ferbouwing doe net en foar de houliksfeesten waarden hiel wat wandbespannings en kostbere meubels út oare paleizen yn Nederlân nei Ljouwert brocht. Coulon wie yn de jierren dêrnei ûnder oaren belutsen by de bou fan in nij haadgebou op it bûten fan de Fryske steedhâlderlike famylje, Oranjewâld. Yn dy perioade moat Coulon offisjeel yn tsjinst kaam wêze fan de steedhâlder en besleat er him yn Ljouwert nei wenjen te setten. Yn 1710 boaske er mei Aleyda van Wylick, telch fan in Ljouwerter famylje dy't yn wolstân ferkearde. Doe't steedhâlder Johan Willem Friso yn 1711 ferdronk yn it Hollânsk Djip, ûnderweis nei ûnderhannelings oer de Oranje-erfenis mei de kening fan Prusen, betsjutte dat foar dat stuit de ein fan de bouaktiviteiten fan de Fryske steedhâlderlike famylje.

De dea fan syn breakear yn 1711 betsjutte lykwols net dat Coulon gjin ynkomen mear hie. Hy bleau aktyf as boumaster foar de widdo fan Johan Willem Friso en hie dêrneist de mooglikheid om foar eigen rekken en risiko opdrachten út te fieren. Hokker oft dat wienen, is spitigernôch net in soad oer bekend. Yn de kolleksje fan Tresoar is in kopy bewarre bleaun fan in tekening fan Coulon foar de foargevel fan it hûs dat de lêstneamde yn 1745 ûntwurpen hie foar de steedhâlderlike kleanmakker, Georg Walcke. It is ien fan mar in pear huzen dêr't de namme Coulon mei wissens oan ferbûn wurde kin. Oare taskriuwings fertsjinje neier ûndersyk. Ut in lettere perioade witte wy allinne dat Coulon belutsen wie by de ferbouwing fan it bûten Laarwoud yn Súd-laren, dêr't twa skoarstienbetimmerings noch altiten oantinkens oan syn bemuoienissen lykje te befetsjen. Coulon moat yn alle gefallen profitearre ha fan de libbene boukultuer dêr't yn Fryslân yn it earste fearn fan de achttjinde iuw sprake fan wie. Dêrby sette er syn posysje as 'modern' arsjitekt, mei kontakten yn de top fan de Hollânske bouwraeld, effektyf yn.

In ‘Amsterdamsk’ hûs yn Ljouwert

It âlde hûs dat Coulon yn 1713 foar himsels kocht, bestie út trije ûnderkeamers, in keamer op de earste ferdjipping, in klean- en turfsouder, in wetterbak en in put. Neist de stâl hearde by it hûs ek in *seer groote ende heerlijke hovinge met seer veel defftige vrugtboomen, bloemen en kruiden, welke alle in de grond sijnde daarbij sullen verblieven, exempt twee bedden met aanquekinge van beyeboomen*. It haadhûs moat, as wy ôfgean op in stedsplattegrûn út 1603, mei de nok heaksk op de

strjitte stien ha, wêrtroch't der sprake wie fan in topgevel, mooglik in trepgevel, oan de strjitkant. Dêrmei ûnderskate it himsels net fan in soad oare huzen yn de stêd.

Coulon sette mei faasje útein mei de fernijing fan it hûs. Mei tank oan in bewarre bleaune akte yn ien fan de ynformaasjeboeken fan it Ljouwerter stedsargyf is bekend dat yn de moanne oktober fan it jier dat Coulon it hûs kocht hie, al in 'nijboudes stiennen paradis' (bordestrep) foar it hûs stie. Fan de needsaak ta *menage*, de sunigens dêr't Coulon him yn syn brieven oan Willem IV op foarstean lit, liket by de bou fan syn nije hûs minder sprake west te hawwen as by de measte steedhâlderlike bouprojekten. Foar de bou fan it nije hûs waard nammentlik, oars as normaalwei barde, it grutste part fan it besteande hûs sloopt, sa't resint bouhistoarysk ûndersyk útwiisd hat. Likegoed is yn de kelder fan it hûs noch in muorre te finen dy't fan âldere oarsprong is en dy't ûnderdiel west ha moat fan it hûs dêr't Mancadan yn wenne. Op de datearringsplattegrûn fan de kelder yn it bouhistoarysk rapport út 2012 stiet dy relatyf tsjokke muorre, dy't fan de foargevel nei de eftergevel rint, oantsjut as nei alle gedachten santjinde-iuwsk, wylst de oare muorren út de tiid fan de fernijing troch Coulon stamme moatte.

It kin net sûnder reden west ha dat Coulon derfoar keas om it grutste part fan it âlde hûs te slopen. De besteande struktuer moat syn boukundige ambysjes yn it paad sitten ha. Coulon ûntwerp nammentlik in hûs dat folslein oars fan opset wie as wat fierder yn de Fryske haadstêd te finen wie. Dêrfoar naam er it ideaalmodel fan in stedhûs as útgongspunt, sa't dat yn de rûnten om de Amsterdamske arsjitekt Adriaan Dortsman (1635-1682) hinne fan de jierren sechstich fan de santjinde iuw ôf ûntwikkele wie: in twabeukich, relatyf ûndjip hûs mei in sobere, symmetrysk opsette foargevel.

Oars as syn foargonger lei it nije hûs dus mei de nok parallel oan de strjitte, wêrtroch't der gjin topgevel mar in modieuze listgevel oan de strjitkant kaam te lizzen (ôfb. 3). Efter dy gevel leinen efterinoar twa beuken, oan de koarte kanten troch ienfâldige tûtgevels ôfsletten. Ek yn de symmetryske yndieling folge Coulon it Hollânske foarbyld. Dat betsjutte dat de foardoar yn 'e midden kaam te lizzen, mei smelle syd- of foarkeamers oan wjerskanten fan in brede gong.

3-
Foargevel fan it Coulonhûs, 1713 e.f.
(foto fan de auteur)

It te bebouwen terrein wie oan de foarkant mar sa'n 9,5 meter breed. Oan de efterkant wie der mear romte: it kavel hie nammentlik in eigenaardige foarm en ferbrede him oan de efterkant yn de rjochting fan de *royale hovinge*. Oan de túnkant ferriisde in brede gevel dy't út fiif finsterassen bestie, twa mear as oan de foarkant. De traveeën oan de lofter- en de rjochterkant fan de eftergevel wienen fan de middelste traveeën skaat troch brede muorredammen, dêr't de sintrale lizzing fan de seal op de bel-etaazje en de grutte keamer op de earste ferdjipping mei aksintuearre waard (ôfb. 4). Spitigernôch ferlear dizze lykwichtige gevel yn 1956 de noardlike travee om nijbou foar de Fryske Akademy mooglik te meitsjen. De eftergevel is sûnt asymmetrysk.

Yn de jierren nei 1713 kocht Coulon yn totaal noch acht keamerwenten oan de Grienewei, wêrtroch't in oaniensletten kompleks ûntstie. Yn 1724 wreide Coulon syn wenhûs boppedat út, mei de oankeap fan it hûs noard fan syn eigen wente, op de hoeke fan de Grienewei. Dat hûs kocht er doe fan syn belangrykste kliïnte, Maria Louise van Hessen-Kassel, widdo fan steedhâlder Johan Willem Friso. It hûs wie net grut en de boumaster betelle yn dit gefal ek mar in beskieden bedrach, mar hy ferplichte himsels der wol ta om de foargevel wat nei efteren te ferpleatsen sadat de prinses maklik mei de koets de bocht nimme koe yn de rjochting fan de haadyngong fan de foarstlike lusttún, de notiidske Prinsetún, noardlik fan de Grienewei. Mei de oankeap fan it oanswettende hûs, dat mei it eigentlike wenhûs – it hjoeddeiske Doelestrjitte 8 – yntern ferbûn waard, berikte it besit fan Coulon de grutste omfang (ôfb. 5).

Oan de bûtenkant ûnderskate it 'njonkenhûs' dat yn 1724 kocht wie him oant de sloop yn 1956 dúdlik fan it haadhûs. It wie mar ien boulaach heech en hie dêrtroch it karakter fan in sydfleugel. Nei alle gedachten hat Coulon it njonkenhûs wol yn detaillearring op it haadhûs oanslute litte wollen. De kroanlist wie nammentlik útrist mei sniene ornaminten dy't ek op de list fan it haadhûs sitten ha moatte. In part fan dy ornaminten ('sniene knaapkes') waard yn 1881 troch in timmerman yn brûklien jûn oan it Frysk Genoatskip. Hoe't dy ornaminten derút seagen, is ûnbekend: se binne spoarleas ferdwûn.

4-
Eftergevel fan it Coulonhûs foardat it yn 1956 foar in part sloopt waard (Ljouwert, Fryske Akademy)

Les meilleures règles de ma profession.
It ûntwerpsysteem fan Coulon.

Sa om 1730 hinne lieten Antoine en Aleyda har mei harren húshâlding ferivigje op in grut famyljeportret dat troch society-skilder Bernardus Accama (1697-1756) skildere waard (ôfb. 6). Op dat skilderij, ien fan de grutste dy't Accama skildere hat, nimt Coulon sels út soarte in prominint plak yn. De *pater familias* is hjirop nammentlik ûnmiskenber ék as arsjitekt ôfbylde.

Coulon referearret yn ien fan syn brieven oan Willem IV oan *les meilleures règles de ma profession*, de 'bêste rigels fan myn fak'. Dy rigels wurde yn beskate sin symbolisearre troch it arsjitektuertraktat dat er op it portret fêsthâldt, iepenslein by de *ordre Dorica*, de pylderoarder dy't fanâlds mei manlikens assosjearre wurdt. Ien fan syn soannen hat in heal oprolle boutekening yn 'e hannen. It giet dêrby dúdlikernôch om in plattegrûn fan in tsjerke, ôfkomstich út ien fan de talrike edysjes fan Symon Bosboom (1614-1662) syn *Cort onderwijs van de vijf colommen*, it hânboek dêr't de arsjitektoanyske praktyk yn de Noardlike Nederlannen yn in grut part fan de santjinde en achttjinde iuw op dreau.

It is dreech om fêst te stellen hokker boek oft Antoine Coulon sels beethâldt: it giet om in grou boek en it is wis net in eksimplaar fan *Cort onderwijs*. It meast wierskynlik is dat it giet om ien fan de edysjes fan de troch Vincenzo Scamozzi (1548-1616) bewurke *Fjouwer boeken van de architectuur* fan syn learmaster Andrea Palladio (1508-1580). Yn alle gefallen moat it ien fan de 'oarderboeken' west ha dy't yn de santjinde en achttjinde iuw yn grutte tallen it ljocht seagen. Utgongspunten dêrfoar wienen de geskriften fan de Romein Marcus Vitruvius Pollio (80-70 foar Kristus - nei 15 foar Kristus). Fan de Renêssânse ôf waarden dy troch syn neifolgers ynterpretearre en bewurke, earst yn Italië en letter ek yn de Nederlannen.

Vitruvius beneamt yn it twadde haadstik fan syn earste boek de grûnbegjinsels fan de boukunde. Dêryn stelt er dat skjintme ûntstiet troch de harmonieuze oardering en pleatsing fan de ûnderdielen dêr't de arsjitektuer út opboud is. Vitruvius leit yn dat ferbân in wichtige rol fuort foar de *dispositio*, of 'skikking', dêr't er mei doelt op it fermogen fan de arsjitekt om alle ûnderdielen op harmonieuze

5-
It Coulonhûs, de oanswettende tún en de oare besittingen fan Antoine Coulon, mei in wite râne werjûn op de stedsplattegrûn fan J.H. Knoop, 1762. It Princessehof (N) en het steedhâlderlik paleis (L) wurde yn it swart oanjûn. Boppe it kompleks fan Coulon is de Prinsetún te sjen (Ljouwert, Histoarysk Sintrum Ljouwert)

6.
Bernardus Accama, portret fan de
húshâlding fan Antoine Coulon en
Aleyda van Wylick, sa. 1730 (Ljouwert,
Fries Museum)

wize, yn oerienstimming mei lokaasje en status fan de brûker of bewenner, en yn ûnderlinge gearhing te oarderjen. *Dispositio* komt yn trije foarmen ta útdrukking: yn de plattegrûn, yn de opstân of *orthographia*, en by einsluten yn de romte of de *scenographia*, wêryn't oan de beide flakke diminsjes in tredde diminsje, romte, tafoege wurdt. It Coulonhûs blykt by neiere beskôging noch altiten by steat om in yndruk te jaan fan de wize dêr't Coulons *dispositio* yn dy trije diminsjes op ta útdrukking kaam.

De plattegrûn

Coulon lit him yn de opset fan syn hûs kenne as in wiere klassisist: it hûs is by wize fan sprekken fan binnen nei bûten ta ûntwurpen, wêrby't de maatfiering fan de kavel en de needsaak om ta in regelmjittige yndieling fan de bûtengevels te kommen, as begjinpunten tsjinnen foar de yndieling en maatfiering fan it ynterieur, dêr't allyksa spesifike maatferhâldings de toan sette. Foar de foargevel gie Coulon, lykas sein, út fan it type dat yn de twadde helte fan de santjinde iuw ûntwikkele wie foar syn rike en sinnige kliïntêle fan Amsterdamske keaplju: in sobere, ûnûnderbrutsen gevel fan trije traveeën breed, mei in entreepartij yn de middentravee. Dat geveltype wie ek yn de achttjinde iuw populêr en waard ûnder oaren tapast op it Amsterdamske hûs Herengracht 539, dêr't Ruud Meischke (1923-2010) tafalligerwize de namme fan Jean Coulon, broer fan Antoine, oan ferbynt.

De beheinde maat fan de foargevel, dy't jûn wie troch de oanwêzigens fan oanswettende perselen dêr't Coulon by de oankeap fan syn hûs yn 1713 net oer beskikke koe, moat ek de djipte fan de earste beuk beskaat ha, en wie letterlik maatjaand foar de rest fan de plattegrûn. Nei't de foargevel yn trije assen ferdield wie, hat Coulon nammentlik it sydkeammerke rjochts fan de foardoar, alve Rynlânske fuotten breed, as útgongspunt brûkt foar de djipte fan deselde keamer, dy't útkaam op seis Rynlânske fuotten en tsien tommen breed (ôfb. 7). De ferhâlding tusken de djipte en de breedte is dêrmei deselde as dy fan de ferhâlding tusken de breedte en it totaal fan de breedte en de djipte, in ferhâlding dy't fanâlds de 'gouden sneed' neamd wurdt en troch Andrea Palladio as de *divina proportio* (godlike ferhâlding) beskôge wurdt. Faaks hat Coulon itselde dwaan wollen foar de folle djippere sydkeamer lofts fan de

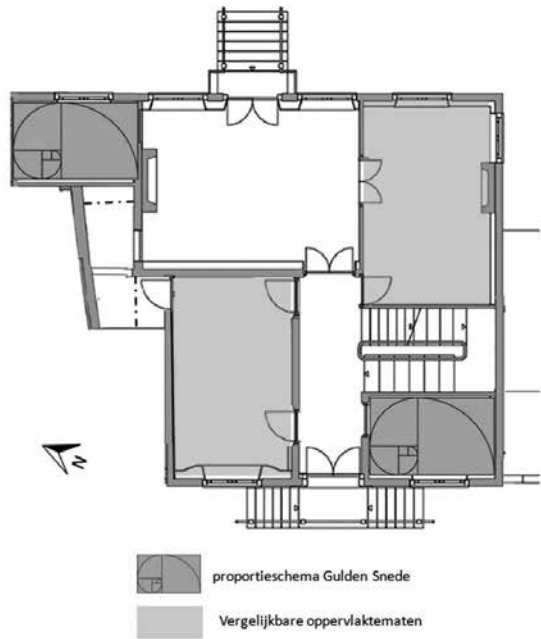
foardoar, mar dat slagge net om't er besleat om in âldere, kenlik solide muorre op keldernivo te hanthavenjen. De lofter foarkeamer, dy't eksakt achttjin Rynlânske fuotten djip is, koe dêrtroch binnenwurksk krekt net de fereaske breedte krije om oan de regels fan de Gouden Sneed te foldwaan.

By neier bestudearjen fan de oarspronklike plattegrûn fan it Coulonhûs blykt Coulon dêrnei de maten fan sawol it korrekt proporsjonearre lytse sydkeammerke rjochts fan de foardoar as dy fan de keamer lofts fan de foardoar tapast te hawwen op respektifylik it keammerke noardlik fan de grutte seal en de keamer súdlik dêrfan (ôfb. 7). Sa ha de keamers dy't efter de beide bûtenste gevelfjilden fan de eftergevel lizze, oarspronklik frijwol deselde ôfmjittings hân as de beide keamers oan wjerskanten fan de foardoar. De ôfmjittings fan de plattegrûn fan de seal binne dêrmei 'gewoanwei' it gefolch fan wat der tusken de beide smelle keamers oan de efterkant oerbleau, al binne de ferhâldings ek dêr as harmonieus te beskôgjen, mei in breedte fan 19,5 en in djipte fan 13,5 Rynlânske foet. It is aardich om te konstatearjen dat de plattegrûn dochs net hielendal slagge neamd wurde kin. Nettsjinsteande, of krekt mei tank oan it hantearjen fan beskate fêste maatferhâldings is bygelyks de doar tusken de gong en de rjochter efterkeamer eins te smel wurden en moast de trochloop in bytsje skean makke wurde. Op de earste ferdjipping is dat noch dúdliker sichtber.

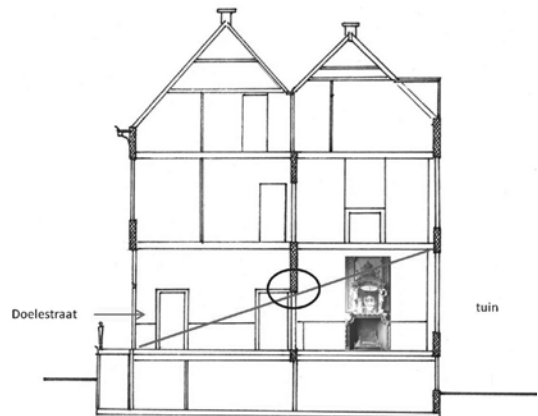
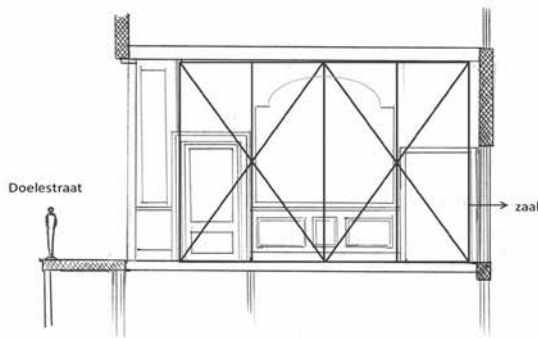
De opstântekening

It twadde elemint dêr't de boumaster syn feardichheden yn sjen litte koe, wie yn de troch Vitruvius en syn neifolgers neamde *orthographia* of opstântekening. Ek hjir toande Coulon him in folger fan de 'ideale maatfiering'. It meast sprekking yn dat ferbân is de noardlike wand yn de gong dy't foar it grutste part troch in grutte foarstelling yn stúk yn beslach naam wurdt. De hichte fan de wand, de hichte fan de lambrisearring en ek de breedte fan it flak mei de grutte foarstelling wurde beskaat troch de krúspunten fan twa lykskonkige trijehoeken (ôfb. 8).

Yn de *scenographia* fan it Coulonhûs, de wize wêrop't plattegrûn en opstannen mei-inoar in harmonieuze romtlike ynteraksje oangean, kinne likegoed beskate regelmjittichheden oanwiisd wurde. Dêrby

7.
Rekonstruksje fan de oarspronklike
plattegrûn fan it Coulonhûs
(sûnder it sydhûs), foarsjoen fan
de mjitteferhâldingen (bewurking
fan de plattegrûn yn Frank van der
Waard, Wija Friso en Marianne van
Voorn, *Coulonhûs en Doelestraat 8*.
*Bouwhistorische opname en waardebe­paling
Doelestraat 6 en Doelestraat 8* (net
publisearre rapport), Grins, 2012)

8.
Skematyske werjefte fan de yndieling fan de noardwand fan de gong (troch de auteur)

9.
Skematyske werjefte fan de ferbiningsline tusken drompel foardoar en bopperâne kezyn seal oan de túnkant (troch de auteur)

wie fan beskiedend belang de mjitte wêryn't de arsjitekt neffens it Nederlânsktalige boek *Algemeene manier van de Hr. Desargues, tot de praktijk der perspectiven, gelijk tot die der meet-kunde* [...] út 1664 oer *zightigh gevoel* beskikte. Dat talint stelde de arsjitekt by steat om de blik fan de taskôger op in noflike wize troch de arsjitektoanyske romte te lieden. Scamozzi jout yn syn *L'idea della architettura universale* in tal fûstregels by it konstruearjen fan sicht- en ljochtlinen dy't romtlike harmony bewurkmasterje. Ien dêrfan hat Coulon yn elemintêre foarm oppakt yn syn eigen hûs. It giet dan om de skeane line dy't rint fan de drompel by de foardoar fan it Coulonhûs oant de plafondlist fan de seal ta, tsjin de túngevel (ôfb. 9). De boppekant fan it doarkezyn tusken gong en seal leit sekuer op it plak dêr't de muorre dy't beide romten (en foar- en efterbeuk) skaat, dy line rekket. De hichte fan de oare doarren yn de gong wurdt dus ek troch dy line mei beskaat. Wa't op de drompel fan de foardoar stie, koe sa troch de iepene doarren oan de ein fan de gong ien fan de finsters dy't út de seal wei útsjoch bea op de tún, yn syn gehiel ûndergean.

Romtlike ferbinings

Hoewol't it by gebrek oan boarnemateriaal en troch lettere oanpassings lestich is om in foarstelling te krijen fan de wize dêr't it Coulonhûs troch bewenners en besikers yn de achttjinde iuw op belibbe wêze moat, is dúdlik dat de romtlike ferbining tusken de fertrekken in krúsjaal ûnderdiel fan de arsjitektuer fan it Coulonhûs wie, lykas de oanwêzigens fan de dûbele doar tusken de antichambre en de seal suggerearret. In foto dy't brûkt is foar de yn 1938 útjûne oanmeldingskaart foar de begeunstigers fan de Fryske Akademy jout in suggestje fan it effekt dat berikt waard as dy doar iepenstie (ôfb. 10). De beide skoarstienpartijen yn de súdlike sydkeamer en seal waarden troch dy doar letterlik mei-inoar ferbûn, wat troch de spegels dy't op de beide skoupartijen oanbrocht wienen in dûzeljend, letterlik 'einleas' gesicht oplevere ha kin.

Funksjonaliteit en yndieling

By ynterieurhistoarysk ûndersyk blykt dat it gauris dreech is om spesifike funksjes oan spesifike romten te keppeljen: gebrûk wie yn de santjinde en achttjinde iuw folle minder romtespesifyk as fan de njoggentjinde iuw ôf it gefal wêze soe. Dat is ek sa yn it Coulonhûs.

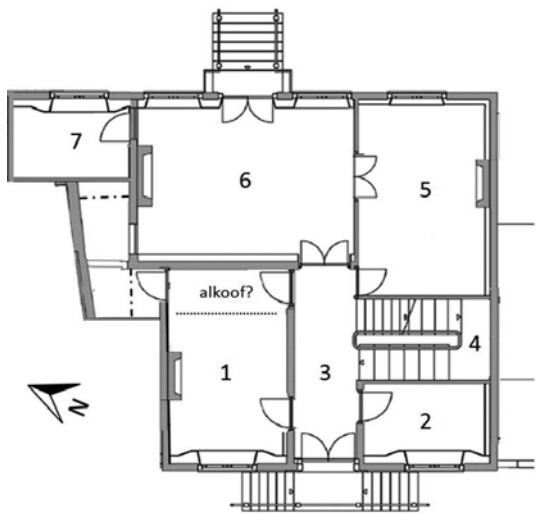
Wy witte net krekt hoe't de famylje Coulon it hûs yn de achttjinde iuw bewenne en wêr't alle sealen, keamers en keammerkes presys foar brûkt waarden. Ek de sloop yn 1956 fan it njonkenhûs, dat oant yn de njoggentjinde iuw yntern mei it Coulonhûs ferbûn west hat en dat yn de tiid fan Coulon ûnderdiel fan syn wenhûs wie, makket it lestich om mei wissigens útspraken te dwaan oer de wize wêrop't it hûs krekt funksjonearre.

Yn mear algemiene sin biedt it hûs fansels wol guon oanknopingspunten, wêrby't wy holpen wurde troch in beskriuwing fan it hûs dy't yn de keapakte fan 1844 opnaam is. Yn dat jier waard it hûs troch de famylje Vtringa Coulon ferkocht, wêrby't it njonkenhûs ôfskaat waard. Yn de neamde beskriuwing wurde alle keamers dy't op dat stuit yn it hûs te finen wienen, yn haadlinen beskreaun.

It Coulonhûs bestie en bestiet út fjouwer lagen: in kelder, in begeane grûn of 'bel-etaazje', in earste ferdjipping en in souder. De grutte trep ferbynt alle ferdjippings. Op keldernivo wienen de keukens te finen. Yn 1844 wienen dat twa, dy't beide oan de efterkant fan it hûs leinen en oan de tún grinzgen. Ien dêrfan wie kombinearre mei in turfkelder. Yn 1844 wienen der ek twa kelderwenten yn it hûs te finen, dy't ôfsûnderlik ferhierd waarden. Oft dat ek it gefal wie yn de tiid fan Coulon koe yn dizze kontekst net neigien wurde, mar it is net ûntinkber. Yn arsjitektoanysk opsicht 'net passend' is dan wol de fraai sniene oansetbalúster foar de grutte trep dy't him op keldernivo befynt: sa'n balúster heart op de belangrykste ferdjipping te stean, en dat is de ferdjipping bôppe de kelder. Op dy ferdjipping befine har ek de wichtichste ûntfangst- en sprekkeamers, wêrfan't de beskriuwing út 1844 net al te dreech oan de plattegrûn fan foar 1956 te keppeljen is (ôfb. 11). Sa befûnen har doe ek lofts en rjochts fan de gong twa foarkeamers, wêrfan't de lofter (nûmer 1 op ôfb. 11) yn 1844 noch in staasje-alkoof of bedstee hie en ek in (doe nei alle gedachten noch achttjinde-iuwske) skoarstienbetimmering, mei dêryn as opfallend elemint it portret fan Maria Louise van Hessen-Kassel. Yn dy keamer moat him yn de achttjinde iuw, nei 1724, in ferbiningsdoar mei it sydhûs befûn ha. Wierskynlik late dy doar nei in grutte, sealeftige romte yn dat sydhûs, dêr't it fliernivo gelyk fan wie oan dat fan de bel-etaazje fan it Coulonhûs.

10.
De iepen doarren tusken seal en súdlike sydkeamer, op in aansichtkaart út sa. 1938 (Ljouwert, Tresoar, kolleksje Frysk foto-argyf WA777)

11.
Rekonstruksje fan de oarspronklike plattegrûn fan it Coulonhûs (sûnder it sydhûs) (bewurking fan de plattegrûn yn Frank van der Waard, Wija Friso en Marianne van Voorn, *Coulonhûs en Doelestraat 8. Bouwhistorische opname en waardebepaling Doelestraat 6 en Doelestraat 8* (net publisearre rapport), Grins, 2012)

De lofters sydkeamer kin dus as antichambre of foarkeamer fan de romte yn it oanswettende hûs tsjinne ha, mooglik fan ien fan de keamers dy't, neffens oerlevering, fóar de sloop yn 1956 fan it njonkenhûs útrist wienen mei 'prachtige stúkplafonds'. Oan de oare kant fan de gong befûn en befynt him it keammerke wêrfan't Coulon de ôfmjittings op de Gouden Sneed basearre (nûmer 2 op ôfb. 11). It plak fan dat keammerke suggerearret dat it oarspronklik as *comptoir* of sprekkeammerke fan Coulon tsjinne: yn in protte santjinde- en achttjinde-iuwske wenhuzen waarden sokke lytse fertrekjes neist de foardoar as sadanich brûkt. Yn 2016 kaam in tichtsette doar iepening yn de efterwand foar it ljocht, dy't fan it tuskenbordes fan de grutte trep tagong jûn ha moat ta dat fertrek. Dat doarke moat tsjinne ha as maklike ferbining tusken de wenfertrekken op de earste ferdjipping en de sprekkeamer fan de hear fan 't hûs.

Troch de gong (nûmer 3 op ôfb. 11) en lâns it treppehûs (nûmer 4 op ôfb. 11) wie oan de rjochterkant in efterkeamer te berikken, dy't troch ien finster útsjoch bea op de tún (nûmer 5 op ôfb. 11). Dy keamer wie mei de seal dêrneist (nûmer 6 op ôfb. 11) ferbûn troch in *porte brisée* en die foar 't neist tsjinst as *antichambre* foar de seal, al liket de draairjochting fan de doarren it tsjinoerstelde te suggerearjen. Yn de seal wie tusken de ruten mei útsjoch op de tún in doar te finen dy't tagong joech ta de tún. Oan de noardkant fan de seal befûn him noch in lyts fertrekje, feitlik in kabinetsje, sûnder stookromte en foarsjoen fan in rût oan de túnkant (nûmer 7 op ôfb. 11).

De earste ferdjipping is te beskôgjen as de eigentlike wenferdjipping. Dêr wienen de keamers leger en de útrissing is ienfâldiger as op de ferdjipping derûnder. De yndieling fan dy ferdjipping like sterk op dy fan de haadferdjipping, sij it dat him oan de foargevel in smelle mar brede keamer befûn boppe it *comptoir* en it foarste part fan de gong. De grutte keamer oan de efterkant lei boppe de seal en moat as wenkeamer tsjinne ha. Dêrneist, oan de súdkant, lei in keamer dy't yn 1844 mei fêste boekekasten útrist wie en kenlik as biblioteek tsjinne. Mooglik is de skoarstienbetimmering dy't him yn tsjinstelling ta de boekekasten noch altiten yn dy keamer befynt, ôfkomstich fan in keamer op de begeane grûn: it snijwurk en it skilderstik passe net byinoar en binne beide eins 'te moai' foar in wenferdjipping (ôfb. 12).

Boppe de wenferdjipping wie in souder te finen dêr't him yn 1844 trije keammerkes foar de tsjinstboaden befûnen, lykas in grutte linnensouder mei fêste kasten en in 'hok om spek yn te rikjen'. It part fan de grutte trep dat nei de souder laat, is lykas it ûnderste part foarsjoen fan draaide balústers, mar hjir binne se net dekoratyf snien, wêrmei't it ferskil yn statuer tusken de ferdjippings moai ta útdrukking komt.

Styl, keunstners en ambachtslju

Gâns achttjinde-iuwske wenhuzen yn Nederlân ha mei-inoar gemien dat him efter de relatyf ienfâldige gevel in ryk ornamintearre ynterieur befynt. It Coulonhûs is dêr gjin útsûndering op. Noch altiten makket it hûs yndruk troch de kwaliteit en de omfang fan de achttjinde-iuwske ynterieurútrissing, dêr't benammen de hal, it treppehûs (ôfb. 13) en de seal oan de túnkant in glânsrol by ferfolje. Ek yn oare romten binne noch in soad achttjinde-iuwske eleminten te finen, al of net yn de foarige iuw fan earne oars wei ynbrocht troch de doetiidske eigner, notaris Nanne Ottema (1874-1955).

Wat wy ús goed realisearje moatte, is dat it ynterieur fan it Coulonhûs nettsjinsteande al dy bewarre bleaune âlde ûnderdielen, noch altiten net mear as in skym is fan wat it ea ris west ha moat, en dat in yntegrale rekonstruksje fan it ynterieur net mooglik is. Sa is ûnbekend hokker meubels oft der yn de tiid fan Coulon stienen en is fan de sûnder mis kostbere en letterlik byldbepalende stoffearring likemin wat bewarre bleaun. Troch syn aktiviteiten foar de steedhâlder stie Coulon yn nau kontakt mei stoffearders lykas Pierre Courtonne, fan orizjine allyksa in Frânsman, dy't ûnder oaren belutsen wie by de oanklaaiing fan it steedhâlderlik paleis yn Ljouwert yn 1709. In bytsje fan it belang dat yn dy perioade oan de tekstile oanklaaiing hechte waard, komt yn it Coulonhûs noch ta útdrukking yn motiven dy't oan ynterieurtekstyl ûntliend binne, lykas draperyen en kwasten, dy't sawol yn it houtsnijwurk as by it stúkwurk foarkomme.

Yn de besteande literatuer oer it Coulonhûs wurdt sterk de klam lein op it dekorative aspekt dêr't it ynterieur fan it Coulonhûs fan tsjûget. Henk Zantkuijl (1925-2012) en Ruud Meischke karakterisearje it hûs bygelyks as *het belangrijkste overblijfsel van de Friese hofstijl*.

12.
Skoarstienpartij yn de súdlike sydkeamer op de earste ferdjipping, yn 1844 de biblioteek (Amersfoort, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

En dêr't Murk Daniël Ozinga (1902-1968) stelt dat Coulon syn hûs ' (liet) versieren in de ter plaatse gebrûikelijke trant, zij het op veel gematigder en daardoor 'Marot-achtiger' wijze, hat Herma van den Berg (1918-2005) it oer de 'overdadig weelderige indruk' dy't it stúkwurk makket en konstatearret hja dat der yn de seal fan it hûs sprake is fan in 'overdaad aan motieven op beperkte ruimte, waarbij soms wezenlijke zaken [...] weggelaten werden'. Hja beskôget dat as typearjend foar in 'locale navolging'. Likegoed sjoch Van den Berg de sterke stilistyske besibbens tusken de dekoraasje fan it hûs en de foarbylden fan Marot. De pilasters en de rútmotiven om de doar yn de seal fan it Coulonhûs hinne ferliket hja mei de ûntwerpen fan Marot foar it Huis de Voorst, boud yn de jierren 1695-1700, en yn de skoupartij fan de keamer werkent hja in print út de rige *Nouveau livre de Lembris de Revestement à panneaux*, yn 1712 fannijs útjûn.

In aardich feit is dat neist de oerfloed oan frucht- en blommotiven yn it hûs frijwol alle ferwizings nei de klassike pylderoarders Ioanysk fan karakter binne: op alderhande plakken dûke de krollen of foluten op dy't dy oarder skaaimerke. Dêr is net in ienfâldige ferklearring foar te jaan, mar sûnder mis hat Coulon eksplisyt keazen foar dy oarder, dy't neffens it vitruviaansk-scamozziaanske tinzegoed stiet foar wat Scamozzi yn syn *L'idea dell'architettura* 'het vrouw-achtighe' neamd wurdt.

It ha benammen de dekorative eleminten lykas de skilderstikken, it houtsnijwurk en it stúkwurk west dy't yn de tweintichste iuw oanlieding west ha foar neier ûndersyk. Dêrby is ek socht nei de nammen fan de ferantwurdlike keunstners en ambachtslju. Yn alle gefallen trije nammen binne fûn fan persoanen dy't by de dekorative ôfwurking fan it hûs belutsen west ha moatte: de skilders Albertus Otto Swalue (1683-1768) en Freerk Hayema (ca. 1673-na 1746), en de byldhouwer Jaan Oenema (1684/'85-1764).

Oan Albertus Otto Swalue skreau Abraham Wassenbergh (1897-1992), direkteur fan it Frysk Museum, yn in artikel út 1935 it boppedoarstik yn de seal en twa skoarstienstikken yn it Coulonhûs ta (ôfb. 14). Ek in skoarstienstik út it yn 1956 ôfbrutsen njonkenhûs, dat, lykas sein, in skoftlang ynwindich in gehiel foarme hat mei it eigentlike Coulonhûs, is troch Swalue skildere, sa't bliken die doe't it doek yn 2008 opdoek by in feiling yn Parys.

Swalue, ôfkomstich út de rike Ljouwerter hegerein, wenne in skoftlang yn de Grutte Tsjerkstrjitte, by Antoine Coulon om de hoeke, al betsjut dat feit op himsels net in soad: yn it âlde Ljouwert wienen de ôfstannen mar lyts.

It is dreger om út te meitsjen foar hokker ûnderdielen oft de skilder Freerk Hayema ferantwurdlik wie. Dat er belutsen wie by de bou fan it hûs docht bliken út in skuldbekentenis fan Antoine Coulon fan 29 jannewaris 1721, wêrby't er ferklearre 850 gûne skuldich te wêzen oan mr. skilder Freerck Hayema *ter saecke geleverde verwen, arbeydsloonen van verwen, schilderen aen ons Debiteuren huys gedaan mitsgaders wegens geleend en verschoten geld als ook van verschenen interessen*. It is net wierskynlik dat de linnen plafonddoeken dy't yn de seal it sintrale stúkfjild omliste, fan Hayema binne. Hoewol't ûndersyk resint útwiisd hat dat it om in achttjinde-iuwsk wurk giet, is it gehiel oars fan karakter as it plafond yn de eardere Riedskeamer fan it stedhûs fan Ljouwert, dat mei wissens skildere is troch Hayema.

Oan it snijwurk fan de skoarstienpartij yn de seal hat in skoftlang de namme fan Jaan Oenema keppele west, in byldhouwer dy't ek yn opdracht fan de Steaten fan Fryslân en foar de steedhâlder wurke. Dy taskriuwing berêst op ferliking mei in skoarstienpartij dy't ôfkomstich wêze soe út in hûs oan de Twibaksmerk, dêr't bekend fan is dat Oenema deroan wurke hat (ôfb. 15). Dy skoarstienpartij befynt him sûnt 1866 yn lânshûs De Klinze yn Aldtsjerk en fertoant besibbens mei dy yn de seal fan it Coulonhûs, sa't de gesichten fan de figueren dy't de spiegel boppe de stookiepening flankearje, bewize. It komôf fan de skoarstienbetimmering wurdt lykwols sûnt in pear jier betwivele, wêrtroch't de taskriuwing oan Oenema ek wiffer is. It snijwurk dat Oenema yn 1742 makke foar it oargel dat prinses Anna oan de Waalske tsjerke skonken hat, is lykwols ek te ferlykjen mei dat fan de skoarstien yn de seal fan it Coulonhûs. Oft Oenema ek ferantwurdlik wie foar it oare snijwurk yn it hûs, is net wis. Dêr lykje har nammentlik ferskillende 'hannen' yn ôf te tekenjen. Ferliking mei oar snijwurk yn Fryslân dêr't de makkers bekend fan binne, sil ditoangeande sûnder mis fertuten dwaan.

13.
Treppehûs fan it Coulonhûs
(Amersfoort, Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed)

14.
Albertus Otto Swalue, boppedoarstik
yn de seal oan de túnkant, sa. 1713
(Amersfoort, Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed)

In opfallend ûnderdiel fan it ynterieur is it stúkwurk dat him yn de gong en de seal befynt. Yn de gong litte har yn alle gefallen twa hannen of fazen werkenne, beide ôfwikend fan it middenfjild fan it plafond yn de seal dat yn stúk útfierd is. De fjilden boppe de fjouwer doarren yn de lange wanden binne plastysker en ek wat rûger útfierd as it wurk boppe de doarpartij tusken gong en seal, dy't sterker oan liket te sluten op it stúkwurk fan it plafond yn de seal.

Nammen fan de ferantwurdlike stúkwurkers kinne net mei wissens jûn wurde. Yn it ferline is it stúkwurk yn de hal wat al te maklik taskreaun oan in stúkwurker dy't 'Simon' hjitten hawwe soe, en dy't troch Daniël Marot yn ien fan syn brieven oan Amalia van Anhalt-Dassau neamd wurdt as mooglik gaadlik foar it útfieren fan stúkwurk yn Oranjewâld. Faaks bedoelde Marot, dy't yn in hast fonetysk Frânsk skreau, hjir in stúkwurker mei de efternamme Sima: wy witte, mei tank oan in brief fan Marot, dat *le frere [sic] de Sima* yn 1709 de tarissings foar it yn 1880 spitigernôch ferdwûne stúkplafond yn de nije (yt)seal fan it steedhâlderlik paleis yn Ljouwert ferrjochte hie, en it leit dêrom foar de hân dat dy Sima by de útfiering dêrfan belutsen wie. It moat hjir om Jo(h)annes (Giovanni) Sima te rêden west ha, de earste Italiaanske stúkwurker dêr't bekend fan is dat er him yn De Haach nei wenjen set hat en dy't foar Marot ek it stúkwurk yn de erker fan de Trêvesseal yn de hofstêd makke hat. De motiven fan dat stúkwurk litte oerienkomsten sjen mei it plafond yn de seal fan it Coulonhûs, mar it algemiene karakter fan de dekoraasjes makket taskriuwen feitlik ûnmooglik. Frank van der Waard suggerearret dat it stúkwurk oan Josef (Giuseppe) Barberino of Giovanni Battista Albisetti taskreaun wurde kin: beide wienen hja belutsen by it stúkwurk yn de festibule fan it stedhûs fan Ljouwert, dêr't fan 1714 ôf oan boud waard.

Hoe dan ek, út twa ornaminten oan wjerskanten fan de foardoar sprekt kennis fan Italiaanske foarbylden (ôfb. 16). Wa't siket nei analogyen, sil al gau de hypoteze oannimlik fine dat dy ornaminten as 'eafterplaat' foar wandbleakers tsjinne ha. Yn Noard-Italië, it heitelân fan mannich yn Nederlân wurksume stúkwurker yn de achttjinde iuw, binne by de folop foarbylden fan sa'n kombinaasje fan stúk en wandferljochting te finen.

Experience et Connoissances, Tiid en Wierheid

Noch altiten ien fan de meast sprekkenende ynterieurfoarbylden fan it Coulonhûs is de grutte, yn stúk útfierde foarstelling yn de noardlike wand fan de gong, foar de grutte trep oer (ôfb. side 13). De sawat libbensgrutte figueren fan dy foarstelling binne stevich modellearre en yn heech reliëf útfierd. De neakene dame dy't ûnderoan lizzend útbylde is, sil ek yn eardere tiden guon besikers in bytsje ûngemaklik makke ha. Minder konfrontearjend is de mei grutte en tige fraai detaillearre wjukken útriste mânsfiguer dy't út de rjochting fan de seal oanfleanen liket te kommen. Fan dit dekôr kin men jin ôffreegje oft it fuortdaalk by de bou al oanbrocht is, mei it each op it kontrast mei it folle flakkere en finere wurk fan it plafond en it stik boppe de doar nei de seal. In antwurd dêrop is lykwols net te jaan.

Dizze allegoaryske foarstelling wurdt yn de besteande literatuer oer it Coulonhûs oantsjut as it oanbrekken fan *Aurora*, de Dage, foarsteld troch de neakene dame, dy't de Tsjusternis, de âldere bewjunkte hear, ferdriuwt. Notaris Nanne Ottema, de eardere eigner fan it hûs, hat de sêne as sadanich beskreaun yn 1938 en nimmen liket sûnt oan dy útlis toarne wollen te hawwen. Likegoed liket fan sa'n 'ferdriuwing' gjin sprake te wêzen: de bewjunkte hear makket gjin weromlûkende beweging en de dame is earder passyf as aktyf te neamen. De bewjunkte figuer is ek net sûnder mear lyk te stellen oan de Tsjusternis, mei it each op de slange dy't er as attribút by him draacht en it troch Ottema net beneamde bernefiguerke dat him tsjin liket te hâlden.

Rieplachtsjen fan it haadstik oer it ûntstean fan de figuer fan 'Vader Tijd' yn de *Studies in Iconology* fan Erwin Panofsky (1892-1968) makket it oannimliker dat de bewjunkte âlde hear de Tiid foarstelt, en dat de neakene dame de Wierheid is, dy't troch de Tiid letterlik ûntdutsen wurdt: de Tiid docht letterlik de wolken oan de kant, wêrtroch't de Wierheid, dy't amper noch troch in kleed bedutsen wurdt, foar it ljocht komt. It bernefiguerke dat ek yn de foarstelling te sjen is, kin yn dy kontekst tsjut wurde as de tsjinhinger fan de âlde figuer. Dat figuerke stiet foar de Jeugd, it ûnbeskreaune blêd en de ûnerfarenheid, dy't om 'e nocht besiket om de Tiid tsjin te hâlden.

15.
Jaan Oenema (taskreaun),
skoarstienbetimmering yn 'De
Klinze' yn Aldtsjerk, sa. 1725 (detail)
(Amersfoort, Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed)

16.
Anonime stúkwurker, ien fan de twa
stúkornaminten oan wjerskanten fan de
foardoar (foto fan de auteur)

Ut soarte bliuwt ek de nije lêzing fan de foarstelling spekulatyf. Likegoed is it ferliedlik om yn dit fraaie priuwke fan stúkwurkerskeunst in ferbining te sjen mei de wurden dêr't Coulon himsels yn syn brief oer de swierrichheden op Huis ten Bosch oan Willem IV as betûft arsjitekt mei karakterisearre, en dêr't er de kearn fan syn professy yn werjoech (merk ek de haadletters op): [...] *ce n'est [...] qu'a la longue Experience qu'on doit attribuer les Connoissances qu'on acquiert dans l'architecture*: Kennis fan arsjitektuer komt allinnich troch in soad Underfining ta stân. Oars sein: mei de Tiid komt men ta it Wiere.

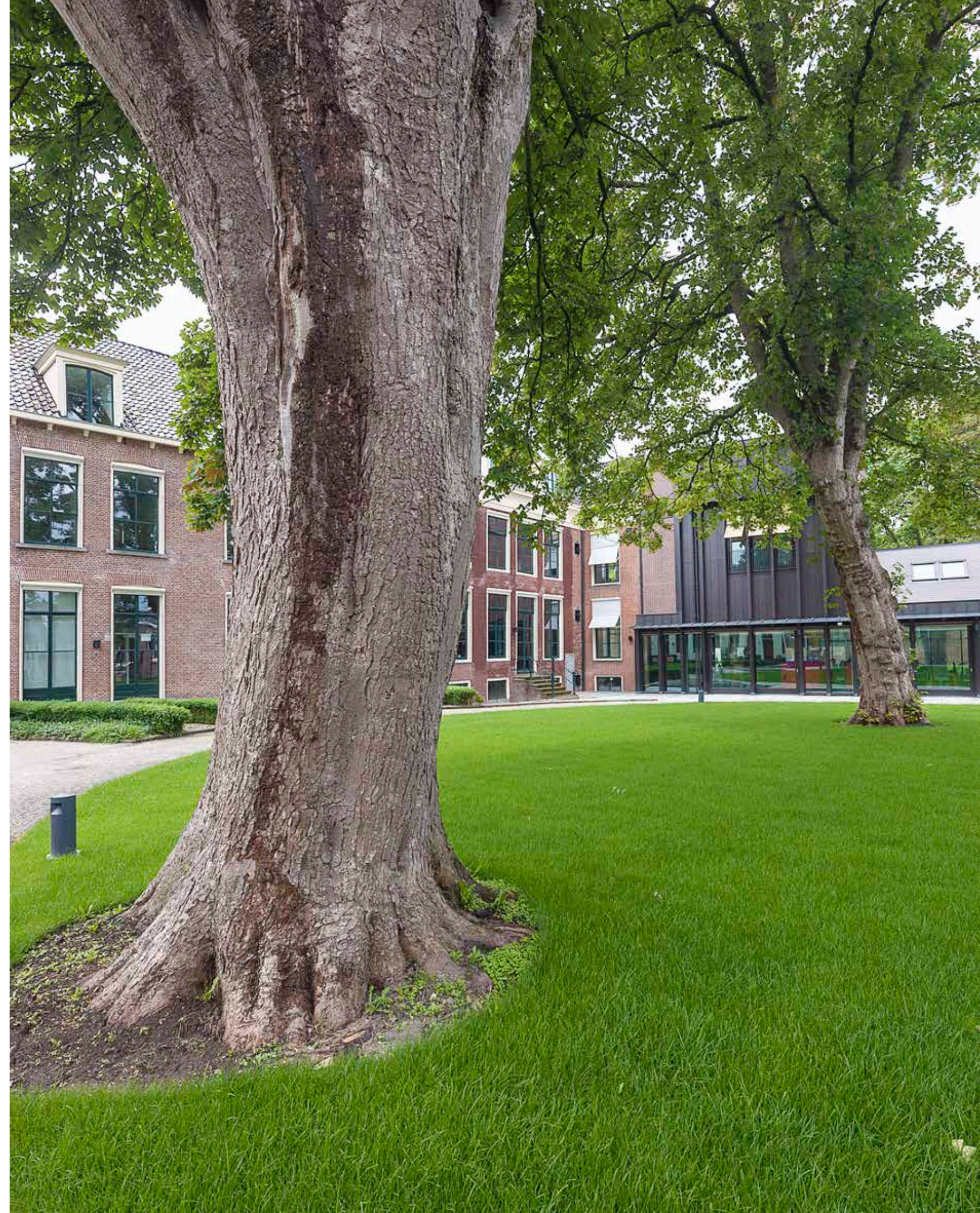
En sa is ek yn dit ûnderdiel fan it Coulonhûs mei in bytsje goede wil noch altiten de esprit fan de bouhear te finen, fan waans ambysje, fernimstigens en pragmatisme it hûs goed trije iuwen nei de bou noch altiten it bewiis is.

Mei tank oan Arabella El Ginawy, arsjitekt by Jo Janssen architecten yn Maastricht, dy't de eksakte maten fan de keamers fan it Coulonhûs levere.

‘Wergebrûk fan
âlde gebouwen
yn en om de
binnenstêd
fan Ljouwert
wie yntusken
de gongbere
praktyk
wurden.’

Doelestrjitte 6 en Noardertsjerke

Doelestrjitte 6 en Noardertsjerke

Leo van der Laan

Ynlieding

De Fryske Akademy ferkrige yn oktober 1971 it wenhûs Doelestrjitte 6. De oankeap paste yn de plannen foar in útwreiding fan it ynstitút. Dat it njoggentjinde-iuwske wenhûs stean bliuwe soe, wie eartiids perfoarst net fanselssprekkend.

It inisjatyf ta útwreiding ûntstie yn in tiid wêryn't it tinken kantele oer hoe't men omgean moatte soe mei âlde binnenstêden. In tiid wêryn't akseptaasje fan funksjeferlies en skaalfergrutting en it ferlienen fan rom baan oan de auto ferskoden nei omtinken foar lytsskaligens en it fermingen fan funksjes, mei it aksint op it fersterkjen fan de wenfunksje en soarch foar behâld en it werombringen fan de histoaryske stedskearnen en bebouwing.

It *Structuurplan voor de Binnenstad* út 1965 yllustrearret de doedestiids ek yn Ljouwert gongbere ideeën oer de histoaryske stêd. It stedsbestjoer ljochte de opdracht foar it meitsjen fan it struktuerplan yn 1959 op de folgjende wize ta: *Van een wooncentrum wordt het hart van de stad steeds verder getransformeerd in een zakencentrum. Mede met het oog op de positie, die de hoofdstad van Friesland ten opzichte van de provincie inneemt, dient deze ontwikkeling zoveel mogelijk te worden gestimuleerd. De binnenstad schept echter, als gevolg van de veelal nauwe straten in dit stadsdeel, grote moeilijkheden voor het motorisch verkeer. De bebouwing van sommige oude stadsdelen vormt voorts een zodanige opeenhoping van panden, dat de toetreding van voldoende licht en zon niet mogelijk is, zulks tot schade van de volksgezondheid. Het nemen van sanerende maatregelen is naar onze mening dan ook een dringende eis.* Wa't dat fyftich jier letter weromlêst en de werwurdearring besjocht dy't binnenstêden yn de ôfrûne perioade ûndergien ha, kostet it muoite om him te ferpleatsen yn it tinken fan dy tiid.

De cityfoarming gie net oan de Ljouwerter binnenstêd foarby, mar is wol binnen de perken bleaun. De brede asfaltbaan fan de Grienewei foar de doar fan de Fryske Akademy is dêr in taastber oantinken oan, lykas de Provinsjale Biblioteek en it jongere gebou fan it Ryksargyf. Ek de Prins Hendrikbrêge en de grutskalige kantoarbebouwing oan de Willemskaden wjerspegelje stêdeboukundige en arsjitektoanyske opfettings dy't har min ferhâlde ta de wize dêr't de histoaryske omjouwing op ûntstien en groeid is.

In nij *Structuurplan voor de Binnenstad* joech yn 1974 it needsaaklike beliedsmjittige fûnemint foar in nije benadering fan de binnenstêd. De Ministers fan Kultuer, Rekreaasje en Maatskiplik Wurk en fan Folkshúsfêsting en Romtlike Oardering waard frege om de Ljouwerter binnenstêd as beskerme stedsgesicht oan te wizen. Dêrmei wie it fuortbestean fan de histoaryske binnenstêd fersekere.

It moat sein wurde: Doelestrjitte 6 ferlear yn 1972-'73 wol de wenfunksje om der kantoarromte foar in wittenskiplik ynstitút fan te meitsjen. En nettsjinsteande de status fan ryksmonumint mocht de orizjinele sinken dakbedekking ferdwine en koe de

1. Wykkaart 1843, útsnijning Grutte Tsjerkestrjitte, Doelestrjitte en Grienewei mei de Flits (Ljouwert, Histoarysk Sintrum Ljouwert)

2. Wykkaart 1876, selde útsnijning, mei letter yntekene Noardertsjerke (Ljouwert, Histoarysk Sintrum Ljouwert)

3-
Abraham Allard Hulshoff ,
menistedominy yn Ljouwert fan 1845
oant en mei 1870, sylhûetportret,
makker en jiertal ûnbekend (Ljouwert,
Histoarysk Sintrum Ljouwert)

njoggentjinde-iuwske houten kapekonstruksje oanpast wurde om de winsk fan mear flieroerflak te skewielen, sûnder dat de souterromte der troch dy yngreep werklik brûkberder op wurden is. Op souder binne de âlde én de tafoege nije konstruksje dêrboppe-op dúdlik werom te sjen. It pân bleau yn elts gefal beholden. It waard net ôfbrutsen, sa't yn 1956 noch wol bard wie mei it histoarysk weardefolle *Hemeltje* op de hoeke fan de Grienewei om in eardere Akademyútwreiding mooglik te meitsjen.

It is goed om jin te beseffen dat skaalfergrutting ek al foarkaam yn eardere iuwen. Yn de iere achttjinde iuw ferriisde middenmank de wenbebouwing in yndrukwekkend stedhûs. En yn de twadde helte fan de njoggentjinde iuw kamen yn it noardlik part fan de binnenstêd ynwreidings ta stân dy't betreklik grutte ynbrekken betsjutten yn de fynmeskige stedske struktuer. Tafal of net, mar it gie yn al dy gefallen om opdrachten fan ynstitúsjonele soarchynstellings: tusken it Perkswâltsje en de Grienewei it Nij Sint Anthonygasthûs (1862-'64), oan de Grutte Tsjerkestrjitte it Ald Sint Anthonygasthûs (1877-'80), op de lokaasje fan it ôfbrutsen midsiuwske gasthûs en oan it Skuonmakkersperk de modernisearring fan in fleugel fan it Nije Stedsweeshûs (1888). De Noardertsjerke, út itselde boujier, wie goed en wol beskôge noch sa'n ynbrek yn it túngbiet efter de noardlike bebouwingswand fan de Grutte Tsjerkestrjitte, lykas it niisneamde Nij Sint Anthonygasthûs.

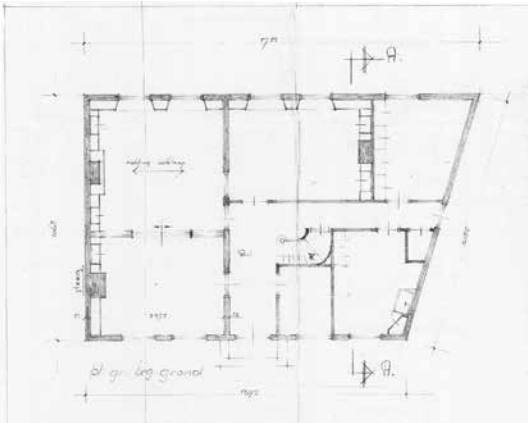
Doelestrjitte 6

Aan boord van de stoomboot Friso, even buiten Amsterdam, op deszelfs overvaart van die stad naar Harlingen ferstoar yn 1848 Hendrik van Wicheren. Sûnt 1839 wie er eigener fan it deftige wenhûs Doelestrjitte 4 en fan in wente en in stâl noardlik dêrfan. Dêrtusken lei in smelle, iuwenâlde wetterrin, de Flits. Koart nei it ferstjerren fan har man besleat Van Wicherens widdo, syn twadde frou Maria Elizabeth Monjé, om de trije gebouwen te ferkeapjen. De doperske predikant Abraham Allard Hulshoff (1814-1875), dy't trije jier earder út Akkrum wei nei Ljouwert beroppen wie om op de kânsel te stean oan de Wurdumerdyk, waard de nije eigener. Yn april 1849 sette Hulshoff him mei syn húshâlding nei wenjen op de Doelestrjitte 4.

Hast tweintich jier letter, op 14 febrewaris 1868, ferskynde yn de *Leeuwarder Courant* in advertinsje ta oanbesteging *wegens het afbreken van twee woonhuizen en het ter plaatse bouwen van een heerenhuis voor den WelEerwaarden Heer A.A. Hulshoff*. De oanwizing barde op 21 febrewaris. Ynljochtings oer it bouprojekt koenen oannimmers *bekomen bij den archititect Stoett* te Ljouwert. Mei de ‘wenhuzen’ dy’t sloopt wurde soenen, waarden de wenten en de stâl noardlik fan de Flits bedoeld. De nijbou fan it hearehûs mei in romme tún derefter foel oars tafalligerwize gear mei it dimpen fan de Flits yn opdracht fan it Ljouwerter stedsbestjoer. Sa kaam romte frij foar in brede steech tusken de bebouwing troch nei it binnenterrein ta. Hulshoff syn hûs koe sadwaande in tsjinstyngong yn de sydgevel krije.

Yn de advertinsje komme de inisjalen fan de arsjitekt net foar. Dat makket it lestich om út te meitsjen hokker Stoett oft derby belutsen wie – der wienen op dat stuit yn Ljouwert twa arsjitekten Stoett aktyf: heit Frederik (1811-1885) en soan Herman Rudolf (1837-1887). Beide wienen respektearre boumasters yn en om de stêd en lid fan de Evangelysk-Luterske gemeente. De famylje wie ôfkomstich út Dútslân. Herman Rudolph Stoett, heit fan Frederik en pake fan Herman Rudolf, flechte neffens de famylje-oerlevering yn 1804 mei syn broer út Bramsche, noard fan Osnabrück, om de tsjinstplicht ûnder Napoleon te ûntrinnen. Harren reisdoel wie Ingelân, mar se litten skipbrek. Nei't se troch in Nederlânsk skip oppikt wienen, bedarren se yn Amsterdam. Dêr rekke Herman Rudolph as timmerman belutsen by de bou fan grêftehuzen. Hy kaam yn Ljouwert telâne troch de bou fan in grut hearehûs neffens Amsterdamsk model, dat de smoarrike Pieter Cats (1763-1832) yn 1806-'10 sette liet oan de Nijstêd. De Amsterdammer dy't it ûntwerp levere of de Ljouwerter timmerbaas dy't de lieding oer de útfiering hie, hat Stoett frege om oan de bou mei te wurkjen. Nei de foltôging fan it hûs besleat er om himsels definityf yn Ljouwert nei wenjen te setten. Dêr ferstoar er yn 1859.

Frank van der Waard is yn syn *Bouwhistorische opname en waardebepaling Doelestraat 6 en 8 te Leeuwarden* út 2012 fan betinken dat pakesizzer Herman Rudolf de ûntwerper fan Doelestrjitte 6 west hat, mar syn taskriuwing hat er net oannimlik makke. Jelmer Eisma hat yn 2011 yn in stúdzje nei it wurk fan Herman Rudolf opmurken

4-
Doelestrjitte 6, opmjittingstekening
begiene grûn út maart 1971 troch
arsjitektburo Wiersma en Brugman
(Ljouwert, Gemeente Ljouwert, Archief
Dienst Monumentenzorg)

dat dyselde konsekwint syn inisjalen yn oanbestegingsadvertinsjes fermelde, wylst dat by Frederik net altiten it gefal wie. Herman Rudolf stie yn 1868 noch min ofte mear oan it begjin fan syn karriêre, wylst Frederik syn namme al fêstige hie. Heit en soan wennen beide by wize fan sprekken om de hoeke: Frederik hie yn 1839 de wente fan Grutte Tsjerkestrjitte 47 (G 142) betruksen, om dêr pas fiifenfjirtich jier letter wer wei te gean. Yn de tuskentiid wie er oan de slach gien as húsarsjitekt fan it Sint Anthony Gasthûs en hie er, sawat yn syn efertún en efter de Doelestrjitte, it niisneamde Nij Sint Anthonygasthûs ûntwurpen. Dêrnei folgen it Ald Sint Anthonygasthûs en oare gestichtsgebouwen. Syn soan bewenne fan 1863 oant 1874 mei syn húshâlding it wat eastliker steande Grutte Tsjerkestrjitte 55 (G 138). Ek yn stilistysk opsicht falt der wat foar te sizzen dat Frederik Stoett de arsjitekt fan Doelestrjitte 6 west ha kin. De sobere arsjitektoanyske útmeunstering fan de gevels past by in wente foar in predikant, mar is likegoed skaaimerkjend foar it wurk fan Frederik Stoett. De soan toande himsels gauris wat útwrydsker yn it brûken fan pleisterornamintyk yn eklektyske foarmen.

Doelestrjitte 6 is in wenhûs fan it deftige type, karakteristyk foar de twadde helte fan de njoggentjinde iuw, mar atypysk foar de lokaasje. De mar leafst trijehûndert kante meters wenoerflak binne ferdield oer twa net al te hege boulagen fan fiif raamfekken breed. Sokke har breed presintearjende hearehuzen fan twa boulagen en in souderferdjipping binne benammen te finen oan de súdlike stedsrâne, op de Willemskaden. Dêr leinen oarspronklik ferdigeningswurken. Nei it oprêden fan dy bolwurken wie der gâns nije bougrûn frijkaam foar huzen fan de wat rikere boargerij. Ferlykbere gebouwen stean ek oan de eastlike en súdlike singel, de Eastergrêftswâl en de Sudergrêftswâl. Kaam der midden yn de histoaryske stêd in royale boukavel frij – oars in seldsumheid – of besleat immen om in âld gebou troch nijbou te ferfangen, dan krige it nije hûs almeast in ekstra, tredde boulaach. Foarbylden binne it dûbelbrede hearehûs Iewâl 56 en it oanswettende wenhûs Iewâl 54.

Wat dan wol wer binnenstedsk is oan Doelstrjitte 6, is it ‘âldmoadrich’ dwerspleatste sealtek tusken útgevels – in protte nije huzen út dy perioade, benammen oan de rânen fan de stêd, krigen in modieus ôfknotte skylddak. It dak wie oarspronklik licht oprinnend en útrist mei in sinken bedekking mei roeven oer de

naden fan de platen, mar yn 1972-’73 is de nok ferhege, it dak steiler makke en it karakteristike sink ferfongen troch golfpannen. De foargevel, neoklassisistysk fan snjit mei in eklektyske *touch*, hat amper arsjitektoanyske ferbysûnderings: tebekwikende hoeken as subtile gevelbeëinigings en smelle strekken boppe de sletten muorre-iepenings mei togen. De ienfâldich omliste entree yn de midden hat in hurdstiennen stoepe en in dûbele foardoar mei dekorative izeren roasters. In klassisistyske kroanlist mei in tosklistke slút de gevel boppe-oan ôf.

It grûnflak fan it wenhûs is net hielendal regelmjittich, trochdat de sydgevel oan de steech gearjend is – de gevel folget de rin fan de âlde Flits. De eftergevel is dêrtroch goed trije meter breder as de foargevel, dy’t mei fjirtjin meter dochs ek net smel te neamen is. It hûs hie in middengong dy’t krekt fierder rikt as de helte fan de djipte fan it pân. Heaksk dêrop folge in smellere gong yn súdlike rjochting, dy’t mei in doar útkaam op de steech. Yn it ‘earmsgat’ fan beide gongen stie in winteltrep dy’t nei de earste ferdjipping late. De trep nei de souder stie dêr wer fuort boppe.

De âlde yndieling is fierhinne ferlern gien, mar falt foar in part te rekonstruearjen mei help fan in opmjittingstekening út maart 1971 fan arsjitekteburo Wiersma en Brugman. It wichtichste wenfertrek wie in (noch besteande) keamer en suite lofts fan de gong. Efteryn de gong wie in twadde wenromte, dy’t op de tún útseach, mooglik in studearkeamer. En oan de rjochterkant leinen twa keamers, ien oan de foarkant en ien oan de tûnkant, dy’t faninoar skaat wienen troch de dwersgong nei de steech. Dat wienen nei alle gedachten tsjinstfertrekken. De earste ferdjipping wie ferparte yn fjouwer oant seis keamers.

De yndieling en keamerstruktuer binne yn 1972-’73 bot feroare troch it fuortheljen fan de trep, de ferlinging fan de brede middengong oant de eftergevel en it ferfalle litten fan de sydgong nei de steech. In kurieuze tafoeging oan it letnjoggentjinde-iuwske hûs is de letachtjinde-iuwske bordestrep efteryn de gong. Dy trep mei balústers yn rynsk besniene Loadewyk XVI-foarmen komt út in ôfbrutsen patrisiêrhûs oan de Grutte Merk yn Grins. Notaris Nanne Ottema (1874-1955) koe dy, skynt, yn de jierren 1920 oantuge en liet him op ’e nij pleatse yn museum it Prinsessehof om dêr

5.
Eksterieur Doelestrjitte 6, foarkant anno 2016 (foto Erik en Petra Hesmerg)

6.
Eksterieur Doelestrjitte 6, efterkant mei stege anno 2016 (foto Erik en Petra Hesmerg)

7.
Ynterieur Doelestrjitte 6 anno 2016
(foto Erik en Petra Hesmerg)

jierrenlang tsjinst te dwaan as haadtrep. Oerstallich wurden troch in ferbouwing yn 1970 ferhuze de trep troch tuskenkomst fan monumintesoarch nei de Doelestrjitte 6. Gjin aldendeiske yngreep út it perspektyf fan de notiidske monumintesoarch wei, mar likegoed past it by de museäle wize wêrop't Nanne Ottema earder al histoaryske ûnderdielen fan oare plakken tafoege oan it oanbuorjende Coulonhûs.

In mear ‘ferburgen’ tafoeging út 1972-’73 binne de ekstra balken yn it súdlike part fan it pân. De draachkrêft fan de flierren waard dêrmei ferhege om der boeke- en argyfkasten op sette te kinnen. De jongere balken binne alternearjend mei de orizjinele balken oanbrocht en binne dêrfan te ûnderskieden troch de glêde yndustriële útstrieling.

Nei de dea fan Abraham Hulshoff yn febrewaris 1875 bleau syn widdo Sara Albertina Sijbrandi oant 1883 yn it hûs wenjen, doe't it oergie yn 'e hannen fan jhr. mr. C. van Eysinga (1847-1930). Hy ferhierde it hûs. Yn 1931 ferkrige levertraanfabryk Draisma van Valkenburg it pân, om by einsluten yn oktober 1971 foar f 150.000,- oankocht te wurden troch de Fryske Akademy. It Ljouwerter arsjitekteburo Wiersma en Brugman wie ferantwurdlik foar de dêropfolgjende ferbouwing, dy't yn 1973 foltôge waard.

De bou fan de Noardertsjerke

Sân jier foar de oankeap fan Doelestrjitte 6 hie de Fryske Akademy de kâns fersitten om de Noardertsjerke mei bygebouwen yn besit te krijen. It bestjoer ûntfong yn jannewaris 1964 in opmerklike brief fan it stedsbestjoer fan Ljouwert, dêr't dy mooglikheid yn ûnder it omtinken brocht waard: *Ons is ter ore gekomen, dat de percelen (..), met de daarop staande opstallen, door de eigenares, de Gereformeerde Gemeente van Leeuwarden, zullen worden verkocht. (..) Aangezien wij van oordeel zijn, dat de eigendom van de bedoelde percelen, of van een gedeelte daarvan, in verband met hun ligging wellicht van belang kan zijn voor Uw instelling (..), menen wij goed te doen U op het vorenstaande te attenderen.* Hie de boargerlike gemeente in strategysk belang by oername fan it tsjerkekompleks troch de Akademy? Dat wurdt út de brief net dúdlik.

Wie de tsjerke doedestiids oankocht, dan hie har fuortbestean ûnwis west. Yn de lette jierren 1990, doe't de tsjerke fannijs te keap kaam

en de Fryske Akademy dochs noch tahapte, waaide der in oare wyn as yn de jierren 1960. Wergebrûk fan âlde gebouwen yn en om de binnenstêd fan Ljouwert wie yntusken de gongbere praktyk wurden, los fan de kwestje oft dy in beskerme status as monumint hienen. Sloop en nijbou is dan in lêste opsje, nei't de oare serieuus ûndersocht binne.

Yn de rin fan de jierren santich en tachtich wie der boppedat allinkendewei in omslach kaam yn it tinken oer en de wurdearring fan de njoggentjinde-iuwske boukeunst. Benammen de arsjitektuer út de twadde iuwshelte wie lange skoften ôfdien as net botte oarspronklik, in pastiche fan de boukeunst út eardere iuwen. Ek al is yn Ljouwert al yn de iere jierren tachtich in seleksje fan njoggentjinde-iuwske gebouwen as ryksmonumint oanwiisd, likegoed hat it oant de ein fan de tweintichste iuw duorre ear't yn hiel Nederlân in trochtochte kar ûnder de beskerming fan de Monumintewet brocht waard.

Foar de Noardertsjerke, dy't út 1888 datearret en de earste tsjerke wie fan de Nederdútsk grifformearde tsjerke (Dolearjende) yn Ljouwert, siet in status as ryksmonumint der net yn. It gebou is gjin wûnder fan boukeunstige skjintme, benammen net as men it ferliket mei oare tsjerkgebouwen út deselde perioade yn Noard-Nederlân, en Fryslân yn it bysûnder. Likegoed is de Noardertsjerke skaaimerkjend foar de letnjoggentjinde-iuwske boukeunst en fan arsjitektoanyske wearde op lokaal nivo. In bykommende bysûnderheid is de lizzing, dy't romtlik en histoarysk nau gearhinget mei twa monumintale huzen oan de Grutte Tsjerkestrjitte. Dat allegearre byinoar makket dat sloop net foar de hân lei. Mar sloop fan de Noardertsjerke wie, lykas sein, yn 1999 net oan de oarder, de Akademy hie der oare plannen mei.

Yn 1886 hie in grutte groep leauwers, neffens rûzing 300.000 minsken, de 'offisjele' Nederlânske Herfoarme Tsjerke ferlitten. Dy tsjerkoarder wie yn 1816 by Keninklik Beslút fan Willem I ûntstien út de gearfoeging fan de Nederdútsk Grifformearde Tsjerke en de Waalske Tsjerken. Al yn 1834 fûn in earste skuor plak, doe't grifformearden ûnder lieding fan ds. Hendrick de Cock (1801-1842) har fersetten tsjin it sintralisme en de 'frijsinnige' teology fan de Herfoarme Tsjerke. Deselden dy't yn 1886 de Herfoarme Tsjerke ferlieten, stiften de Nederdútske (Nederlânske) grifformearde tsjerke

8.
Willem Cornelis de Groot (1853-1939),
arsjitekt, foto fan Idanus Hendrikus
Slaterus sa. 1880-1885 (Ljouwert,
Histoarysk Sintrum Ljouwert)

(Dolearjende). De dolearjenden ûnder lieding fan Abraham Kuyper (1837–1920) seagen harsels as wettige opfolgers fan de letsechstjinde-iuwske tsjerken yn de tiid fan de jonge Republyk.

Tusken 1886 en 1892 ûntstienen yn it lân sirka trijehûndert Nederdútsk grifformearde gemeenten. Ek yn Ljouwert foarme him in tsjerkemienskip fan Dolearjenden. Op 3 oktober 1887 besleat de tsjerkerie – dy’t de deis derfoar krekt befêstige wie – ta ôfskieding. De mienskip gie al gau op 'e syk nei in eigen ûnderkommen. De protestanten hienen miskien yn Ljouwert wol genôch tsjerkgebouwen ta harren foldwaan, mar foar de nije tsjerkoarder wie dêryn gjin plak. Dêrom waard besletten ta it stiftsjen fan in nij gebou.

De opmerklike ûnopfallende situearring fan de Noardertsjerke op in binnenterrein, beskûlgeand efter wenhuzen en allinnich ‘werkenber’ troch in poarte yn de noardwand fan de Grutte Tsjerkestrjitte, dy’t arsjitektoanysk rynsk foarm jûn is, ferskilt net wêzentlik fan dy fan âlde skûltsjerken. Wêrom’t de opdrachtjouwer krekt foar dy lokaasje keazen hat, falt net mear te efterheljen. It kin simpelwei de tafallige beskikberens fan de gebouwen en perselen op dat stuit west ha. Wol is wis dat de posisjonearring fan it te stiftsjen tsjerkgebou mei, of sels útslutend, fuortkaam út it beslút om in âld hearehûs mei in tige djippe tún oan te lizzen. De oankeap krige syn beslach op 4 jannewaris 1888 foar in bedrach fan goed f 16.000,-.

Der is wol útholden dat de ferkeapjende famylje Andringa de Kempenaar de Doleânsje tawijd wie en harren ûnreplik goed skonk oan de nij oprjochte tsjerke. Foar dy bewearing is gjin befêstiging fûn, en hy liket net mei de realiteit te striken sa’t dy sprekt út bewarre bleaune ferkeapstikken. Dêrút docht bliken dat de *roijale, sterke en uitstekend onderhouden heerenhuizinge met zeer grooten en fraai aangelegden tuin* publyk ferkocht waard troch twa notarissen. Feriening ‘de Kerkelijke Kas’ hie de Ljouwerter timmerman Hindrik Jans van der Heide machtige om de oankeap op woansdei 21 desimber 1887 te dwaan.

De neamde feriening wie feitlik neat oars as in rjochtspersoan foar de werklike opdrachtjouwer, de Nederdútske grifformearde tsjerke (Dolearjende) te Ljouwert. De dolearjende gemeenten hienen

ommers gjin rjochtspersoanlikheid. Dêrom wie it needsaaklik om ferienings op te rjochtsjen, rûnom ûnder de namme ‘de Kerkelijke Kas’, dy’t de materiële belangen behertigje koenen. Dy ferienings moasten ek soargje foar de tsjerkebou.

Yn de súdeastlike hoeke fan it tsjerkgebou, yn in (jonger) treppehûs dat tagong jout ta de súdgalerij, is in tinkstien ynmitsle mei de tekst *Zion zal door recht verlost worden. Jez. 1-27. 10 sept. 1888*. De tekst is in oantinken oan de offisjele earstestienlizzing. In ferslach fan dat feestlike barren troch de skriba is bewarre bleaun. *Onder begunstiging van zeer schoon weder, eene uitzondering bij de buiige dagen, waardoor de nazomer zich kenmerkt, mocht, door de goede hand haars Gods, de Nederduitsche Gereformeerde Kerk te Leeuwarden (tijdelijk in doleantie) den 10° sept. 1888 's namiddags 4½ Uur eene hoogst plechtige en indrukwekkende ure doorleven. De eerste steen zou worden gelegd voor haar kerkgebouw in de Groote Kerkstraat. Een aanzienlijk aantal leden der Gemeente had zich daartoe verzameld, onder de leiding van den Consulnt, ds. J.C. Sikkel (1855-1920), Bedienaar des Goddelijken Woords te Hijlaard*. De eare fan it lizzen fan de tinkstien wie gund oan bestjoerslid P. Bergsma sr. Dy jûns waarden de wurklju, de arsjitekt, oannimmer en opsichters, ûnthelle. By dy gelegenheid fierde ek de arsjitekt it wurd.

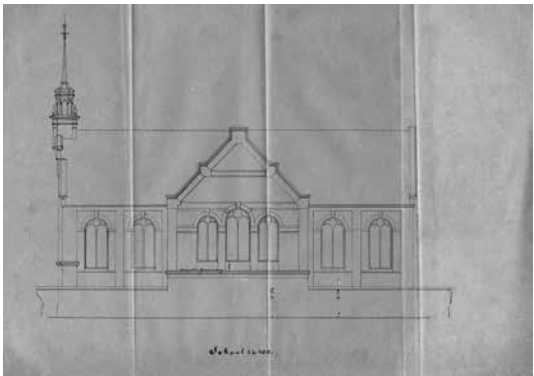
Wa wie dy arsjitekt? Willem Cornelis de Groot (1853-1939). Syn namme stiet net allinnich yn it ferslach oer de earstestienlizzing, mar ek yn de oanbestegingsadvertinsje dy’t ein july 1888 yn de *Leeuwarder Courant* ferskynde. Gadingmakers koenen ynformaasje by him krije en tekeningen besjen. De oanwizing wie op it terrein op sneon 28 july en trije dagen letter moasten de ynskriuwingsbiljetten ynlevere wurde. Op 4 augustus ferskynde in kennisjouwing yn de *Leeuwarder Courant* dat út njoggen ynskriuwers oannimmer D.B. Kalma te Wânswert foar f 13.100,- as leechste út de bus kaam wie.

Eardat úteinset wurde koe mei de bou fan de tsjerke én in kusterswente – in konsistoarje is letter tafoege – moasten ek hiemtsjinstberheden mei de buorlju regele wurde. De eigener oan de westkant, jonkhear mr. C. van Eijsinga, moast it oanbringen fan in houten goate tastean. Essinsjeler foar it arsjitektoanysk ûntwerp wie de regeling dy’t mei it Sint Anthony Gasthûs troffen wurde

9.
Tsjerkegebou fan de Herfoarme gemeente oan de Buorren 42 yn Tytsjerk út 1892-’93 (skip) en 1905-’06 (toer), ûntwerp W.C. de Groot (foto fan *Wutsje* / *Wikimedia Commons* / CC-BY-SA 3.0)

10.
Tsjerkegebou grifformearde tsjerke oan Het Singel 16 yn Swartslûs, 1893-’94, ûntwerp W.C. de Groot (Amersfoort, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

11.
Untwerptekening (calque) troch W.C. de Groot fan de eastgevel fan de Noardertsjerke, mei arkeltoer op súdlike naalhoeke, 1888 (Ljouwert, Histoarysk Sintrum Ljouwert, Archief Sint Anthonygasthûs)

moast. It bestjoer fan feriening ‘de Kerkelijke Kas’ stjoerde op 29 maaie 1888 in brief oan it gasthûs mei de fraach om trije grutte ruten yn de eastlike sydgevel pleatse te meien binnen in ôfstân *van twintig palmen* fan de hiemgrins. It fersyk waard beselskippe fan in situaasjetekening en in geveloansjoch. It gasthûsbestjoer besleat om de brief yn hannen te stellen fan harren adviseur. Syn namme? Willem Cornelis de Groot, dy’t yn 1887 oansteld wie as *Opzichter van de Gebouwen* fan it Sint Anthony Gasthûs. It docht jin gjin nij dat de De Groot in posityf advys ôfjoech, en op 18 juny stimde it gasthûsbestjoer ûnder beskate betingsten yn mei it fersyk. De wichtichste dêrfan wie dat de ruten *geheel en in alle deelen vaststaand en niet-beweegbaar moeten zijn* en *over hunne geheele oppervlakte bezet zijn met ondoorzichtig dubbel matglas*.

Troch it ynskeakeljen fan in echte arsjitekt foar it ûntwerp fan de tsjerke en ek foar de iepenbiere oanbesteging hat it derfan dat it bestjoer fan ‘de Kerkelijke Kas’ yn Ljouwert gjin spesifike ekspertize op dat mêd hie; De Groot beskikte dêr yntusken al frijwat oer.

Willem Cornelis de Groot waard op 6 oktober 1853 yn Hollum op it Amelân berne. As soan én pakesizzer fan kapteins op de grutte feart like er foarornearre om syn takomst op see te finen, mar syn heit woe it oars ha. Cornelis Dirks de Groot stjoerde syn soan yn juny 1866, doe't er noch mar trettjin jier âld wie, nei Zaandam om dêr yn de lear te gean by in timmerbaas. Dat wie doedestiids, foaral yn Noard-Hollân, gauris de oanrin foar in karriêre as arsjitekt.

Nei in learskoft fan fiif jier kaam Willem Cornelis werom nei Fryslân. Hy fêstige him yn oktober 1871 as timmerman yn Ljouwert. Koart dêrnei bea de arsjitekt Jacob Izaäks Douma (1822-1881) him in learplak oan op syn buro. Douma wie in betûft arsjitekt, dy’t in protte yn mar ek bûten Ljouwert boud hat. Hy beskikte boppedat oer in wiidweidich netwurk, oant yn de hegerein ta. Fiif jier praktykûnderfining by Douma wie genôch foar De Groot om himsels fan 1877 ôf boukundige te neamen. Nei it ferstjerren fan Douma yn maart 1888 frege dy syn widdo oan Willem Cornelis de Groot om Douma syn saken ôf te hanneljen. Yn april ferskynde in oankundiging yn de *Leeuwarder Courant* en fuort dêrûnder stie in advertinsje dêr't De Groot yn

buorkundich makke dat er him as selsstannich arsjitekt fêstige. Fan dat stuit ôf ûntwikkele er him ta ien fan de wichtichste arsjitekten yn Fryslân út de perioade om de iuwwiksel hinne.

De Groot syn bêste jierren, en ek syn meast produktive, leinen tusken 1890 en 1920. Syn oeuvre foarmet yn stilistysk opzicht in goede ôfspegeling fan wat der yn dat skoft geande wie yn Nederlân: ferskowend fan ynbannich eklektysk fia rynske neorenêssânse ta ûntwerpen yn útsprutsen, nei de súdlike *Art Nouveau* útskaaiende Fernijingsstyl. Oan de ein fan syn artistike karriêre weage er him sels noch oan in ynbannige foarm fan bakstienekspresjonisme. Hy ferstoar yn Ljouwert, op 19 july 1939.

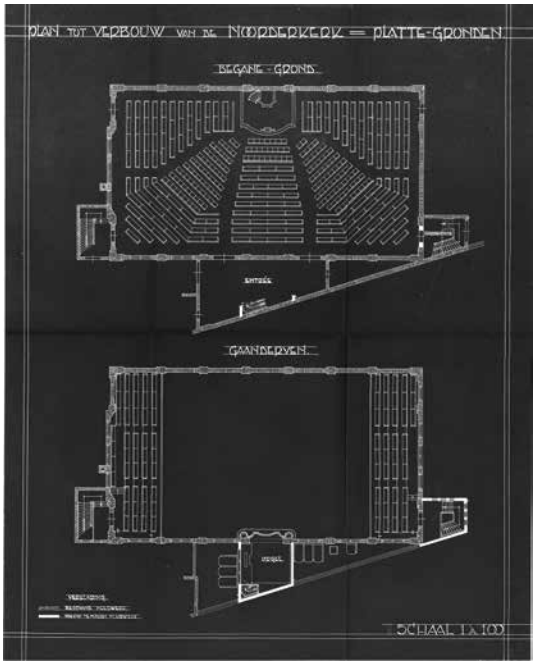
Op it stuit dat er de opdracht krige foar de Noardertsjerke, wie De Groot sân jier selsstannich wurksum. Hoe't er, noch relatyf jong, yn byld kaam is foar de opdracht, is net bekend. Hy hie gjin gedoente mei de Dolearjenden, wie oertsjûge lid fan de Nederdútsk Herfoarme Gemeente en sette him ek aktyf foar dy tsjerke yn. Op romme ûnderfining mei it ûntwerpen en bouwen fan tsjerken koe er him net beroppe – nei reparaasjewurk oan de Grutte of Jakobinertsjerke yn Ljouwert yn 1882-'83 waard de Noardertsjerke syn wiere fjoerdoop. Oan de oare kant wie it tsjerkegenoatskip beheind yn de kar-út: Douma en heit en soan Stoett wienen ferstoarn en eins kamen yn en om Ljouwert allinnich Hendrik Kramer (1850-1934) en De Groot yn de beneaming foar it karwei.

Nei de Noardertsjerke folgen foar De Groot noch twa nije tsjerken: de Herfoarme doarpstsjerke fan Tytsjerk yn 1892-'93 (skip) en 1905-'06 (toer), en de grifformearde doleânsjetsjerke te Swartslûs yn 1893-'94, De Groot syn iennichste projekt bûten de Fryske provinsjegrinzen. Yn Ljouwert hat er as ‘húsarsjitekt’ fan de Herfoarme gemeente lieding jûn oan de niisneamde reparaasjes en in ferbouwing fan in bygebou fan de Grutte Tsjerke (1915) en fan de Westertsjerke (sa. 1895 en 1907). Yn 1911 hat er ek de ferbouwing en útwreiding ûntwurpen fan de grifformearde tsjerke te Eanjum.

In tsjerkelokaal foar de Nederdútsk grifformearde tsjerke (Dolearjende) moast yn de opfettings fan Abraham Kuyper oan twa belangrike betingsten foldwaan. De romte moast funksjoneel wêze en it karakter ha fan in sammelplak, in tsjerkeskuorre. En it gebou

12.
Bûtenkant fan de Noardertsjerke, gesicht op de eastlike gevel út de tún fan it Sint Anthonygasthûs wei; anonime fotograaf (Ljouwert, Histoarysk Sintrum Ljouwert)

respektyflik finsters tusken befûnen. De finsters ha ienfâldich glês yn lead. De Groot oerkape de romte mei in Ingelsk oandwaande, houten wulftkonstruksje mei in ferhege middendiel, in foarm dy't ek op oare plakken yn Doleânsjetsjerken tapast is, lykas de Westerkerk te 's-Gravenhage (1888) en de Oosterkerk yn Schiedam (1890).

De Noardertsjerke hie no syn definitive foarm fûn, mar stie ferskûle efter wenbebouwing en wie amper ‘te finen’ foar it tsjerkefolk. It gesicht nei bûten ta kaam oan de Grutte Tsjerkestrjitte. Dêr krige Willem Cornelis de Groot dúdlik wól de frije hân fan syn opdrachtjouwer. Hy realisearre der in poarte mei in trochgong dy't mei in smei-izeren hek ôfsletten wurde koe en dwers troch in bestoand wenhûs hinne nei it binnenterrein late.

In breed neorenessânse repertoire is benut om de oandacht te lûken nei de tsjerkeyngong. De folslein fernijde gevel op de ûnderferdjipping, dy't neist in poarte yn drukte koerbôgefoarm ek in nije foardoar nei de boppewente hat, hat gevelbreed oan alle kanten keunststiennen bannen. Yn it útwrydske dekoraasjeprogramma binne eleminten fan de Hollânske en de Italiaanske renêssânse kombinearre mei maniëristyske motiven. De poarte wurdt bekroand troch in stevich trijehoekich fronton, dat trochbrutsen wurdt troch in edikula mei pilasters, rolwurk en in lyts fronton. Op it middenfjild stie it opschrift: NOORDERKERK.

Op 6 jannewaris 1889, nei in ûnwierskynlik koart bouskoft fan fiif moannen, koe de tsjerke yn gebrûk naam wurde. Dat barde mei in tsjinst troch de nije, út Heech beroppen predikant dr. Lutzen Wagenaar (1855-1910). De tsjerke wie goed folle, mei sawat 800 minsken, wat ek de kapasiteit wie fan de seal. De tsjerkemienskip hie blykber net genôch finansjele middels foar in ynstrumint. In oargel kaam pas goed sân jier letter.

It tsjerkgebou tusken 1894 en 2005

Yn 1892 besleat fierwei it grutste part fan de grifformearden dy't har yn 1834 en 1886 ôfskaat hienen om de lapen gear te smiten en fierder te gean yn de Grifformearde Tsjerken yn Nederlân. Dy gearfoeging spile him ek ôf yn Ljouwert. Mei-inoar tsjerkje barde noch net; de Dolearjenden brûkten noch altiten de Noardertsjerke

en de Kristlik grifformearde tsjerke de Eastertsjerke. De wiere gearraning wie pas yn maart 1899 in feit.

Yn de jierren dêrtusken die bliken dat de kapasiteit fan de Noardertsjerke net grut genôch wie om it waaksende tal leauwers in sitplak biede te kinnen. Dêrom waard it tal stuollen útwreide mei in kreake oan de noardkant. Op dy galerij, dy't rêst op ienfâldige pylderkes fan getten izer, koe ek in oargel set wurde. De opdracht dêrta waard jûn yn july 1894. *De orgelkast zal overeenkomstig de tekening van den Architect worden gemaakt van best droog vurenhout, het ornamentwerk van fijn greenen* (..). Willem Cornelis de Groot ûntwurp de kreake en de neorenessânse kas. De opdracht foar it oargel gie foar f 2.500,- nei de Ljouwerter oargelfirma Bakker en Timmenga, dy't it ynstrumint yn 1896 pleatste.

De sitkapasiteit moast tusken 1910 en 1915 fannijs fergrutte wurde. It plan dat dêrfoar opsteld waard befette yn it earstoan twa ekstra kreaken, oan de koarte súdkant en tsjin – of eins lâns – de lange eastgevel. De plantekening dy't bewarre bleaun is, is net datearre, mar moat neffens oanwizings út sawat 1912 datearre. De tekening lit sjen dat de middenrisalyt mei in geveltop en in oankaping oan de haadkape, sa't De Groot dy oarspronklik betocht hie, eins dochs noch realisearre wurde moatten hie. Sa soe romte ûntstien wêze foar it meitsjen fan in grutte iepening yn de eastlike gevel dêr't de nije kreake om sa te sizzen ynskood wurde kinnen hie. Hat it op 'e nij jildkrapte west dy't útfiering fan dat plan opkeard hat? Uteinlik is allinnich in op achtkantige kolomkes stypjende súdlike kreake boud. Dy krige in eigen tagong yn in útbou tsjin de súdeastlike hoeke fan it tsjerkgebou.

Sa'n tsien jier earder hie de tsjerke trije húskes oan de Grienewei ferkrigen fan timmerman Hermanus Gerrit Brouwer. De oankeap wie de oanrin nei in útwreiding fan de tsjerke oan de noardkant mei in konsistoarje mei twa gearkomstesealen. It boujier 1905 is yn keunststien oanbrocht boppe de foardoar yn de eastlike gevel. Lykas by it plan ta fergrutting fan de sitkapasiteit is ûnbekend wa't de ûntwerpen levere hat. Willem Cornelis de Groot hat der mooglik wer by belutsen west, mar argiven jouwe dêr gjin útslútsel oer, en de arsjitektuer draacht net al te dúdlik syn hânskrift.

15.
Grutte Tsjerkestrjitte 31a anno 2016, entreepoarte út 1888, ûntwerp W.C. de Groot (foto Erik en Petra Hesmerg)

16.
Ynterieur fan de Noardertsjerke mei it oargel op de noardlike kreake fóar 1935, foto fan Ch. Gombault (Ljouwert, Histoarysk Sintrum Ljouwert)

Dat is wat mear it gefal mei de ferbouwing yn 1915 fan de kosterwente, wêrfan't de calque dy't bewarre bleaun is, net sinjearre is. De wente, dy't yn 1888 yn in boustream mei de tsjerke súdeastlik fan it tsjerkgebou oan it paad nei de yngong ferriisd wie, waard modernisearre en fergrutte. It besteande sealtek waard ferfongen troch in sa goed as folweardige twadde boulaach, mei in foarskyld dêr't twa kajuten yn ynbannige neorenêssânse foarmen op kamen te stean. Dêrefter kamen sliepkeamers.

De tsjerke ûndergie yn de perioade fan it ynterbellum noch ien wichtige ferbouwing. Om nochris ekstra sitplak te winnen, waard yn 1935 besletten om it oargel fuort te heljen fan de noardlike galerij en it wer del te setten tsjin de eastlike wand, yn in nije útbou boppe it entreeportaal. De winst wie in tredde bankefek op de galerij dy't, lykas earder de súdlike, in eigen treppehûs krige oan de noardkant fan it tsjerkgebou. It kontrakt mei de Ljouwerter timmerman-oannimmer Tjerk Wijma waard tekene op 30 novimber 1935. Hy koe it wurk ferrjochtsje foar in bedrach fan f 4.069,-.

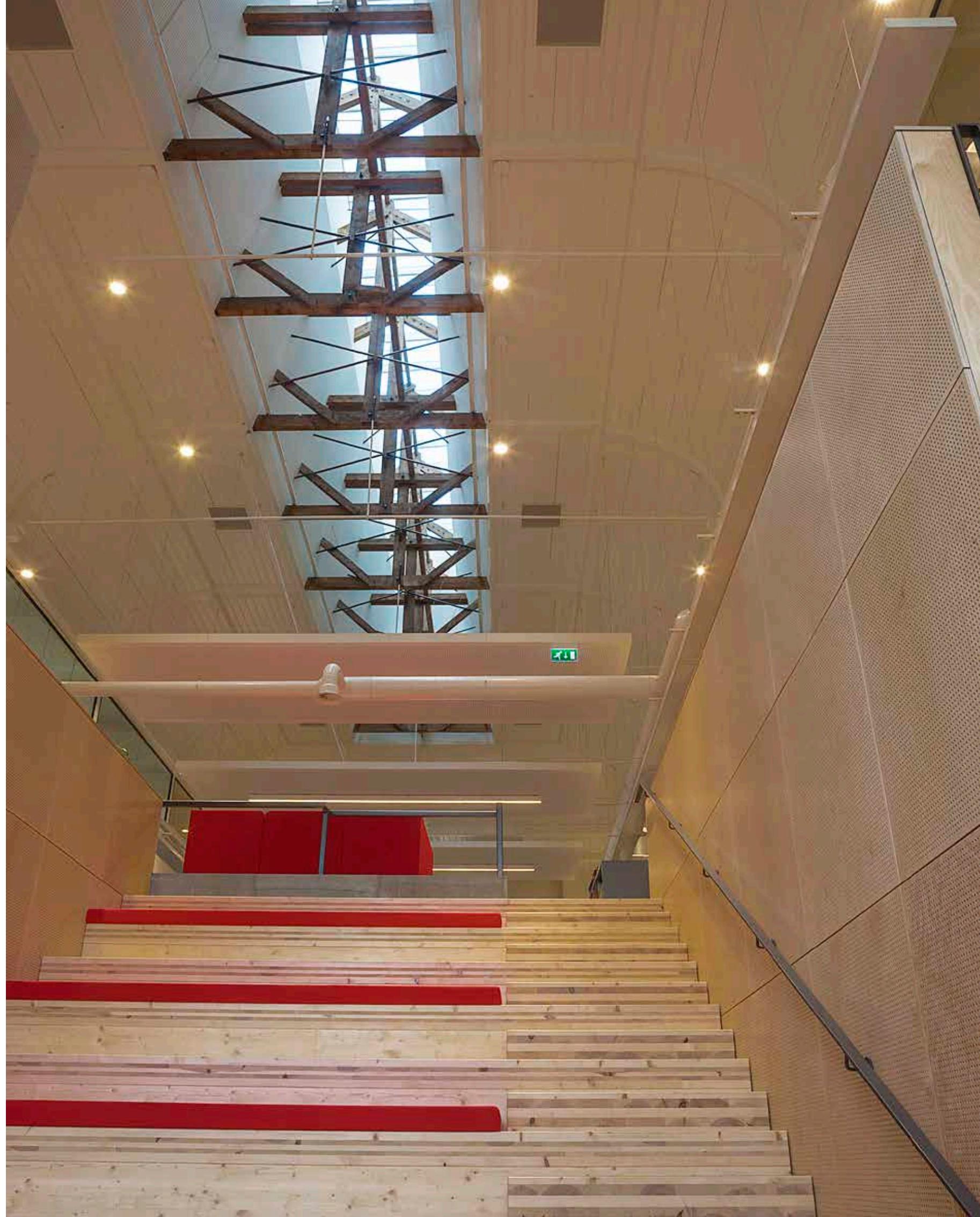
Ferlies wie der ek: de oargelferpleatsing bliek yn akoestysk en technysk opsicht in mislearring. Waard mei de oargelferpleatsing in delgeande line ynset? Yn elts gefal begûn doe it ûnttakeljen fan De Groot syn skepping. De preekstoel, dy't út 1888 datearre, moast yn 1955 omreden fan houtwjirm fuorthelle wurde. Yn 1964 setten de dolearjenden de tsjerke te keap. Ynearsten waard net de Fryske Akademy mar de Frijmakke Grifformearde Gemeente de nije eigener fan it gebou. De Frijmakken draaiden yn 1972 de oargelferhuzing werom: de firma Bakker en Timmenga pleatste it ynstrumint werom op de noardlike galerij. Om dyselde tiid hinne kaam der in preekstoel te stean dy't út in Rotterdamske tsjerke oernaam wie.

Sawat tritich jier letter naam de Fryske Akademy it tsjerkgebou dochs noch oer, nei't de Frijmakken ferhuze wienen. Op 1 july 1999 wie de oerdracht in feit. Oanslutend waard in ferbouwing ta gearkomste- en sealesintrum útfierd neffens in plan fan in Amsterdamsk arsjitektburo, wêrby't yn de hege tsjerkeseal ûnder oaren in twadde fliernivo oanbrocht waard. Yn 2005 waard it oargel definityf fuorthelle fan de noardlike galerij om te ferhúzjen nei de Morgenstersjerke fan de Frijmakke Grifformearde Gemeente oan it Frijheidsplein.

18. De súdgevel fan de Noardertsjerke mei de haadyngong yn 1984, foto fan Dikken & Hulsinga (Ljouwert, Histoarysk Sintrum Ljouwert)

17. Ynterieur fan de Noardertsjerke mei it oargel tsjin de eastlike muorre, jannewaris 1961, foto fan Sj. Andringa (Ljouwert, Histoarysk Sintrum Ljouwert)

‘Jo Janssen
hat mei syn
ûntwerp de
som grutter
makke as de
ôfsûnderlike
dielen.’

Kontinuïteit en feroaring

Kontinuïteit en feroaring

Hans Ibelings

Jo Janssen syn ûntwerp foar de Fryske Akademy hat net ien arsjitekturaal objekt opsmiten. Yn stee is it in samling wurden fan romtlike en foarmlike yngrepen, wêrby't de iene kear wat nijs tafoege, de oare kear wat fan it âldere fuorthelle is. Ek al falt jin net direkt op wat der troch syn yngrepen ferdwûn is, wol is fuort dúdlik wat it nettoresultaat west hat fan syn ûntwerp: mear koherinsje.

De Fryske Akademy is húsfeste yn in amalgaam fan gebouwen út ûnderskate perioaden, dat rint fan it hûs dat Anthony Coulon (1681/'84-1749) foar himsels yn 1713 boud hat, oant Janssen (1959-) syn hjoeddeiske tafoegings. It wurk fan Janssen kin men net begripe sûnder rekken te hâlden mei it gearstalde karakter fan it kompleks. Jo Janssen hat ommers net allinnich nije arsjitektuer kreëarre, mar troch syn yngrepen litte de ferskillende gebouwen har ek as ien gehiel begripe. Wylst by alle eardere yntervinsjes losse gebouwen it útgongspunt foarmen en arsjitekten yn mear of mindere mjitte rekken holden ha mei de neiste buorlju, stie by Janssen syn yntervinsjes it gehiel foarop. Janssen hat mei syn ûntwerp de som dan ek grutter makke as de ôfsûnderlike dielen. Dêrtroch ûntstiet in dúdliker byld fan de Fryske Akademy as ien ynstitút. Boppedat smyt Janssen syn yngreep nij ljocht op de âldere gearstallende dielen.

De doelstelling om it kompleks mear koherinsje te jaan krige syn foarm eins pas geandewei it ûntwerpproses. It oarspronklike plan gie noch út fan de skiednis fan de site sels. Dat earste plan woe yn essinsje in nij objekt tafoegje oan de samling fan al besteande losse gebouwen. Pas doe't dúdlik waard dat dy oanpak net wurkje soe, rjochte Jo Janssen him op in organyske yntegraasje fan âld en nij.

Yn 2006 waard Jo Janssen útnûge om mei te dwaan oan in besletten arsjitektuerwedstryd foar in nij gebouwekompleks foar de Fryske Akademy yn Ljouwert. Janssen trof in ferskaat oan gebouwen oan en tsjinne in plan yn wêrby't de hiele noardside fan it besteande kompleks ferfangen wurde soe. It nije gebou dat er yn 'e holle hie, soe in fikse omfang ha – grutter as wat der op dat stuit stie, en ek grutter as wat der by einsluten kommen is. Mar dat ûntwerp levere Janssen wol de opdracht op. Pas geandewei die bliken dat it plan net útfierber wie en dat er in folslein nij ûntwerp meitsje moatte soe. Hoewol't Janssen it noch altiten skande fynt dat syn earste ûntwerp net ta stân komme koe, is it úteinlike resultaat tige slagge. De essinsje derfan is net mear in njonkenskikking; earder is it in symbioatysk gearranen wurden fan âld en nij, wêrby't de klam falt op wat de ûnderskate gearstallende dielen fan it kompleks mien ha. Hoewol't it Coulonhûs yn ferskate opsichten it pronkstik fan it kompleks bliuwt, draait it realisearre ûntwerp om de âlde beammen yn de tún. Dy hat Janssen in sintraal plak takend, en fan gefolgen ha de eftersiden fan de ferskillende gebouwen in grutter belang krigen as se earder hienen.

It âldste gebou fan de Fryske Akademy datearret út de achttjinde iuw, it jongste út de ienentweintichste iuw. Tusken de oplevering fan dy beide leit goed trijehûndert jier. Yn dat lange skoft ha gebrûk en funksje fan de ûnderskate dielen, en dus ek de romtlike organisaasje, frijwat wizigings meimakke. Yn dat opsicht is Janssen syn jongste projekt in logyske fuortsetting fan in langduorjend proses fan opinoar folgjende stappen. Wol hat syn yngreep de ûnderskate eleminten foar it earst strukturearre yn in grutter gehiel. Dêrby hat Janssen de ynherinte ferskillen tusken de ûnderdielen fan it kompleks oanhouden. Hy hat in sêfte oanpak brûkt dêr't dat koe, mar paste ek eleminten oan dy't nei syn betinken de kwaliteit fan it kompleks yn it paad stienen – of helle dy sels rigoreus fuort.

De Fryske Akademy leit oan twa strjitten, de Doelestrjitte en de Grienewei. De side by de Grienewei lâns hat altiten minder alluere hân as dy by de Doelestrjitte lâns. Dêr fertoanden de gevels ommers in grutter ferskaat yn har klassisistyske arsjitektuertaal. Benammen it Coulonhûs, dat weromgiet op in âldere struktuer, kypt derút as in elegant foarbyld fan Hollânsk klassisisme. It gebou súd fan it Coulonhûs is in neoklassisistysk gemeentlik monumint, dat yn 1868 boud waard neffens in ûntwerp fan Herman Rudolf

1.
Kolonnade fan de Noardertsjerke nei de nijbou oan de Grienewei anno 2016 (foto Erik en Petra Hesmerg)

2.
Binnentún fan de Fryske Akademy
anno 2016 (foto Erik en Petra Hesmerg)

Stoett (1837-1887) of, sa't Leo van der Laan op in oar plak yn dit boek bepleitet, fan dy syn heit Frederik (1811-1885). Neist Stoetts gebou stiet de Doelestrjitte 2-4, in gebou dat yn ferskillende fazen oplutsen is; de âldste faze giet werom oant 1739. Hoewol't dat gebou út deselde perioade datearret as it Coulonhûs, komt it klassisisme jin as folle beskiedener oan. It gebou oan de noardkant fan it Coulonhûs jildt as in priuwke fan moderne arsjitektuer yn fermomming. It giet om in ûntwerp fan J.E. Wiersma út 1958 en it waard boud foar de Fryske Akademy as in útwreiding fan it Coulonhûs; dêrmei is ek dúdlik wêrom't it gebou oarspronklik gjin doar oan de strjitkant hie. Wiersma's hoekpân is in let foarbyld fan Nederlânsk tradisjonalisme, in styl (en in ideology) dy't bloeide yn de jierren flak foar en nei de Twadde Wrâldoarloch en dy't yn de jierren 1950 allinkendewei ferdwine soe. Tradisjonalisme hat altiten gâns krityk oproppen en sels hjoed-de-dei bestiet der net in soad sympaty foar it besykjen om arsjitektuer op jin oerkomme te litten as hat it der al dy tiid al west. Benammen modernisten ha har kritysk útlitten oer de kameleontyske kwaliteiten fan it tradisjonalisme: it past himsels ûnopfallend yn it strjitbyld yn en suggerearret dat 'it altiten sa west hat'. Boppedat binne modernisten der wakker fan oertsjûge dat arsjitektuer altiten earlik útdrukke moat wêr't in gebou foar stiet, hoe't it makke is en ek wannear't it boud is. Sels hjoed-de-dei, nei desennia fan postmodernisme wêryn't it idee fan arsjitektuer as fiksje algemien yngong krigen hat, bliuwt it *idée reçue* jildich as soe arsjitektuer oan de basisregels fan it realisme foldwaan moatte: de beskôger heart derop betrouwe te kinnen dat wat er sjocht der ek stiet. Soks jildt perfoarst net foar it tradisjonalisme, dêr't de ferhâlding tusken persepsje en realiteit folle mear ambigu is. Yn it tradisjonalisme is it alhiel akseptabel dat wat de beskôger sjocht oant op beskate hichte in yllúzje is. De histoarysy Eric Hobsbawn (1917-2012) en Terence Ranger (1929-2015) ha mei rjocht en reden steld dat tradysjes net beskôge wurde kinne as skynber einleaze trochsettings fan oerâlde brûkmen en gewoanten, mar dat it moderne útfinings binne. Yn dy sin boude it tradisjonalisme út it ynterbellum en de jierren fyftich net fuort op werklike, besteande tradysjes, mar foarme it nijen. Soks die it boppedat yn in perioade wêryn't in sentimint fan ferlies om him hinne griep, om't brûkmen dy't ferûndersteld waarden tiidleas te wêzen, net mear automatysk fan de iene generaasje op de folgjende oerdroegen waarden. Mei syn paradoksale fernijings wie

it tradisjonalisme perfoarst in modern fenomeen. Mar de goedkar fan modernisten koe it net op rekkenje. Dy fûnen it net oprjocht.

Wiersma wie net de meast foaroansteande arsjitekt fan de Nederlânske tradisjonalistyske streaming, mar hy wist wier wol hoe't er arsjitektuer mei in ferline útfine moast. Wiersma kopiearre Coulon syn arsjitektuer net letterlik, mar ûntwerp in klassisistysk bakstiennen gebou dat foar de beskôger, as dy alteast ree wie om syn ûnleauwe efkes fansiden te setten, trochgean koe foar in objekt dat dêr al lange skoften stie. It moderne ûntwerp fan de hoekdekoraasje ferriedt lykwols de jonge leeftyd fan it gebou. It giet om de wapenskylden fan trijentweintich Fryske gemeenten en harren nammen yn in damboerdpatroan, yn stien útsnien yn in modern-klassyk lettertype.

Jo Janssen wie net oertsjûge fan de wearde en de betsjutting fan Wiersma syn tradisjonalistyske benadering fan skiednis. Ynearsten woe er Wiersma's hoekpân dan ek slope om der in nij grut gebou foar yn it plak del te setten, dat yn syn ientsje al sawat foldwaan soe oan de winsken fan de opdrachtjouwer. De twa minder ynteressante gebouwen lâns de Grienewei, dy't úteinlik ferdwine soenen, sneuvelen ek yn dy earste opset al. Mar noch yn de ûntwerpfaze kaam Wiersma's pân op de Ljouwerter gemeentlike monumintelist telâne. Dy nije, beskerme status kearde de útfiering fan Janssen syn oarspronklike plannen op, want no mocht it gebou net mear ôfbrutsen wurde.

Boppedat hie it plende gebou heger wurde moatten as de lokale regels talieten, en ek dy hindernis wie mar dreech te nimmen. De promoasje fan Wiersma's gebou ta monumintestatus late ta in nij ûntwerp en in oare benadering. Janssen socht de romte dy't nedich wie net mear yn in steapeleng en konsintraasje yn ien boufolume, mar fersprate dy oer it hiele kompleks. Dêrby waard de klam dus ferlein fan ien folume nei in rige fan fersprate yntervinsjes. Dy oplossing kaam pas nei lang oerlizzen én nei sân opienfolgjende stúdzjes út de bus. It folume fan de nijbou waard dêrmei reducearre en it programma waard foar in part ferpleatst nei de Noardertsjerke, dy't yn 1888-'89 boud wie neffens in ûntwerp fan Willem Cornelis de Groot (1853-1939). Dat gebou, in eardere tsjerke dy't sûnt 1999 as kongressintrum tsjinst die, makke oarspronklik gjin diel út fan it feroaringsproses.

3-
Bedriusrestaurant yn de nije fleugel
lâns de Griene wei anno 2016 (foto Erik
en Petra Hesmerg)

Dat Wiersma’s gebou yntusken op de monumintelist stie, betsjutte net dat oeral ôfbleaun wurde moast. Nettsjinsteande de beskerme status wienen feroarings oan it ynterieur en de bûtenkant noch altiten mooglik. De wichtichste, en in tige sichtbere, feroaring dy’t Janssen trochfierde, wie it tafoegjen fan in nije haadyngong foar de Akademy. It giet om in grutte útsnijing yn de westlike gevel, dy’t omliste wurdt mei in útstekkende oerkaping fan readbrún stiel. Dy nije tagong laat nei in romme ynkom, dy’t tagelyk fungearret as in ferbiningsromte dy’t tagong jout ta it Coulonhûs oan de rjochterkant en ta Janssen syn nijbou, efter Wiersma’s hoekpân. De útwreiding fan Jo Janssen bestiet út twa dielen dy’t sawat deselde ôfmjittings ha as de gebouwen dy’t der earder stienen. In rjochthoekich folume efter it gebou fan Wiersma ferfangt de tafoeging út de jierren 1970. De beide gebouwen mei deldragende dakken dy’t oan de Griene wei stienen, binne ferfongen troch in nij, gearfoege folume dat op syn bar ek in skean dak hat. Dat nije gebou befettet op de ûnderferdjipping kantoaren en in grutte iepen romte, dy’t tsjinst docht as bedriuwskantine en trefplak. Op de earste ferdjipping is ûnder oaren in gearkomsteseal betocht.

In houten kolonnade ferbynt dy nije tafoeging mei de ferboude tsjerke. De tsjerke hat nije beklaiïng krigen op de muorren en it dak, wat in beskate abstraktens oan de oarspronklike foarm jûn hat, wêrmei’t it boppedat yn oerienstimming mei Janssens nijbou brocht waard. Binnenyn de tsjerke waard in nije houten struktuer, en dêrmei ek in ekstra etaazje, tafoege. De dûbele houten trep dy’t dêrhinne laat, fungearret as in auditorium dat foar lêzings en presintaasjes brûkt wurde kin. Dy nije ynkeping stiet yn de romte as in grut meubelstik, en hâldt dêrmei de tsjerkestruktuer yntakt.

De yngongspartij, de nije fleugel, de kolonnade en de ferboude tsjerke foarmje in keatling fan skeakele romten dy’t de Akademy byinoar bynt en dy’t de binnentún fan it kompleks omearmet. De yngreep bringt fóar alles de ûnderskate eleminten byinoar – earder ek as dat it in grut gebeart meitsje wol troch de wei fan de arsjitektuer. De foarmen binne konsekwint ienfâldich holden, de ôfmjittings elemintêr, de materialen net botte spektakulêr en de kleurstelling beskieden. Soe men op sa’n beskriuwning ôfgean, dan liket it faaks in teloarstellend projekt, mar de krêft fan dizze arsjitektuer skûlet krekt yn de understatement. De robúste elegânsje fan Janssen

syn arsjitektuer is gjin maklike allemansfreon. De ienfâld dêr’t er foar kiest, mei net as minimalisme opfette wurde. Minimalisme is ommers arsjitektuer dy’t in sa grut mooglike impact ha wol, en dus wurdt dy oer it algemien skaaimerke troch in oerdiedige wielde fan suverens dy’t maksimaal effekt berikke wol troch ôfjage te wêzen op de eliminaasje fan alle bewizen fan deistich libben yn in gebou. De essinsje fan it wurk fan Janssen, lykwols, berêst op it tebekkringen fan de arsjitektuer oant syn kearn, dêr’t dy hast neaken is, sûnder hokfoar opskik dan ek.

De arsjitektuer fan Jo Janssen lit de opsichtige aspekten fan it minimalisme gewurde. Yn syn wurk besiket Janssen net om alles wat nei it deistich libben fan in gebou ferwiist, triomfantlik fuort te wurkjen. Doarsklinken, ljochtskeakelers en wetterkranen tsjoent er net om ta attributen mei in juwieleftige útstrieling (al moat sein wurde dat er net hielendal ymmún is foar de oanlûkingskrêft fan sokke juwieltsjes: yn it ferline hat er ommers wolris it ûntwerpen fan ljochtpunten en fan in balpinne aventoere). Yn ien opsicht stiet Janssen wol tichtby de wrâld fan it minimalisme: syn wurk is o sa sekuer, mei in soad omtinken foar details en mei in sterke foarkar foar sljocht en rjocht materiaal.

Jo Janssen is bewoartele yn de kultuer fan Súd-Limburch, hikke en tein yn Sittard. Hy gie nei skoalle yn Maastricht en letter yn Heerlen. Fan 1983 oant 1990 studearre er oan de arsjitektuerakademy yn Maastricht. Foardat Jo Janssen mei syn eigen buro úteinsette, wurke er by twa oare belangrike arsjitekten en leeftiidsgenoaten út deselde krite: Wiel Arest (Heerlen, 1955) en Wim van de Bergh (Brunssum, 1955). Dy lêste waard letter in wichtige partner yn it buro dat Janssen yn 1995 sels oprjochte hat: Jo Janssen Architecten. Wylst Arets allinkendewei mear bravoer yn syn wurk lei, sette Van de Bergh doelbewust yn op in minder glamoereuze arsjitektuer. Janssen fielt him dúdlikernôch mear thús by Van de Bergh syn oanpak. Beide ha se net de winsk om krekt as Arets it publyk te oerdonderjen mei radikale arsjitektuer. Faaks kinne se dat ek net. Janssen en Van de Bergh kieze earder foar de kwaliteiten sa’t Hana Cisar dy yn de earste monografy oer Janssens wurk beskreaun hat: ‘ienfâld, beskiedenens, tebekhâldendheid, stabiliteit en stiltme.’ Foar net-ynwiden kin soks suver nederige arsjitektuer lykje, mar yn werklikheid beskikt Jo Janssen oer it talint om ymposante dingen te realisearjen mei

4-
Nijbou fan de Fryske Akademy, sjoen
fanôf de Griene wei anno 2016 (foto Erik
en Petra Hesmerg)

beheinde middels. Troch gebrûk te meitsjen fan, op it each, gewoane materialen en aldendeiske foarmen, kreëarret er in arsjitektuer fan presize effekten.

Stel, wy ferlykje arsjitektuer mei taal: guon gebouwen soenen dan lûdroftich wêze en oare swijsum. Ut soarte is soks oars net as in gedachte-eksperimint, mar it falt amper te ûntkennen dat guon gebouwen ekspressiver binne as oare. De paradoksale kwaliteit fan Janssen syn wurk is dat it gâns útdrukt sûnder útset lûd. Hy bringt gjin opsichtige foarmen oan dy't om oandacht raze, gjin felle kleuren, gjin útfynsels dy't noch nea fertoand binne. De arsjitektuer fan Jo Janssen is tebekhâldend en útsprutsen tagelyk.

It gebouwekompleks fan de Fryske Akademy fertoant net allinnich in ferskaat oan arsjitekturale foarmen mar makket ek dúdlik dat der gjin ûndûbelsinnige wize bestiet om om te gean mei erfgoed, en dus ek mei monuminten en it behâld dêrfan. De opfettings oer erfgoed binne frijwat feroare sûnt de lette njoggentjinde iuw, de perioade wêryn't de moderne ynfolling fan monumintesoarch opkaam. Dat it fenomeen monumintesoarch yn dy snuorje ûntstie, is oars gjin tafal. De lette njoggentjinde iuw wie in perioade fan flugge yndustrialisearring, ferstedsking en modernisearring. It uterlik fan lânskippen en stêden feroare doe yngeand. De modernisearring brocht ek in groeiend bewustwêzen mei fan de needsaak om it bedrige ferline te beskermjen en te bewarjen; oars soe it ferdwine.

Yn de rin fan de jierren is de definysje fan it begryp erfgoed en dêrmei it beskieden fan wat it fertsjinnet om beskerme te wurden, al mar rommer wurden. Erfgoed omfettet yntusken folle mear as allinnich mar objekten. Ek natuerlike kultuerlânskippen wurde derûnder beflapt, krekt as it saneamde ymmateriële erfgoed – benammen rituelen en alderhande fierings. Alhoewol't de definysje fan erfgoed dus ferromme is, hearre yndividuele gebouwen en gebouwekompleksen noch altiten ta de wichtichste erfgoedssites. Yn in protte opsichten binne sokken ek it lestichst om te behearen. Ommers, it is suver net mooglik om se sûnder mear te beskermjen. It maatskiplik debat wêrby't de goede balâns socht wurdt tusken kulturele wearde en praktysk nut én tusken histoaryske ynhâld en hjoeddeistige easken, giet ommers oanienwei troch. Boppedat feroaret ek de kontekst dêr't in monumint yn funksjonearret oan ien

tried wei. Sokke feroarings beynfloedzje út soarte de yntegriteit fan en de wurdearring foar monuminten. Mar it betsjut ek dat se net sa mar yn harren omjouwing isolearre wurde kinne.

Ideeën oer it ferline en hoe't men de fysike oerbliuwsels dêrfan behannelje moat, feroarje. Eltse generaasje arsjitekten, histoarys, stedsûntwikkelders en politisy koesteret oare idealen oer de omgong mei erfgoed. En hieltiten liket it derop dat de tsjintwurdige benadering fan it ferline datselde ferline mear rjocht docht as de ideeën fan de eardere generaasje. Likegoed kin men no al foarsizze dat ek de folgjende generaasje wer mei har eigen, bettere ferzje komme sil. Soks ymplisearret dat, sels wannear't men in histoarysk monumint yn in tiidleaze, ivige suverens befriest, dy yngreep altiten te datearjen bliuwt en lang om let ek as datearre belibbe wurde sil. By de ferantwurdiging foar yntervinsjes yn histoaryske gebouwen draait it altiten om ideeën oer de yntegriteit fan it boude objekt. De measte fan dy ideeën binne frij resint. It 'Sjarter fan Fenetië' fan 1964 is in kaaitekst yn de ûntjouwing fan it tinken oer monuminten en hoe't dy konservearre wurde moatte soenen. Dy ynternasjonale koade foar professionals, dy't ûnder auspysjes fan de Unesco ta stân kaam is, bepaalt ûnder oaren dat 'eltse substansjele bydrage út de hiele bouskiednis fan in monumint respektarre wurde moat. Ienheid fan styl kin net it doel fan in restauraasje wêze. Wannear't in gebou út ûnderskate lagen út opienfolgjende tiidsperioden bestiet, is it bleatlizzen fan de ûnderste laach allinnich yn útsûnderlike omstannichheden ferantwurde. Soks kin allinnich mar wannear't de lagen dy't fuorthelle wurde net fan al te grut belang binne. Boppedat moat wat dêrby foar it ljocht komt fan grutte histoaryske, archeologyske of estetyske wearde wêze en yn in steat ferkeare dy't sa'n radikale yngreep ferantwurdet. It ôfwagen fan de ferskillende kritearia en it úteinlike beslút mei net allinnich oerlitten wurde oan de yndividuele ferantwurdlike foar de wurksumheden.'

In twadde wichtige tekst waard goed in desennium letter formulearre. It giet om it 'Europeesk sjarter fan it boukundich erfgoed', sa't dat yn oktober 1975 yn Amsterdam troch de Ried fan Europa oannaam waard. Dat sjarter ferbrede de definysje fan erfgoed: 'It Europeesk boukundich erfgoed bestiet net allinnich mar út ús wichtichste monuminten. It omfettet ek samlings fan minder foarname gebouwen yn harren natuerlike of troch de minske

5-
Hoekpân fan J.E. Wiersma (1958),
it keunstwurk memorearret de
subsidiïnten fan dat bouprojekt, mei in
nije haadyngong út readbrûn stiel, nei in
ûntwerp fan Jo Janssen (2015-16) anno
2016 (foto Erik en Petra Hesmerg)

kreëarre omjouwings yn ús histoaryske stêden en karakteristike doarpen. Jierrenlang waarden allinnich mar wichtige monuminten beskerme en restaurearre, en dêrby wie der net in soad each foar de omjouwing. Pas koartlyn is dúdlik wurden dat monuminten gauris in protte fan harren karakteristiken ferlieze as dy omjouwing oantaast wurdt. Hjoed-de-dei erkenne wy dat ek samplings fan gebouwen út ûnderskate tiids- en stylperioden faak in harmonieus gehiel foarmje. Sokke samplings ha, ek as se net ien útsûnderlik objekt befetsje, de alluere fan in keunstwurk, en ek sokke ensembles fertsjinje it om bewarre te wurden.’

Hoewol't de ideeën dy't yn dy beide teksten formulearre stean respektifyk mear as fjirtich en fyftich jier âld binne, ha se noch altiten relevânsje foar in projekt as dat fan de Fryske Akademy. Se wjerspegelje de opfetting dy't yn arsjitektuerfermiddens breed dield wurdt, dat it suver ûnmooglik is om monuminten nei in stilistysk en histoarysk ienfoarmige, oarspronklike steat werom te bringen. Yn de wittenskip dat oer boukundige en histoaryske kwaliteiten tsierd wurde kin, ymplisearret dy opfetting dat eltse yngreep de útkomst is fan in belangeôfwaging tusken de ûnderskate belutsen partijen. Boppedat beklammet sa'n opfetting dat in ferantwurde omgong mei erfgoed mear opsmyt as de som fan de dielen. Soks jildt yn it bysûnder foar de Fryske Akademy, wêrby't in groep fan âlde mar, mei útsûndering fan it Coulonhûs, net tige bysûndere gebouwen dochs in monumintaal gehiel opleveret.

Yn dizze samling gebouwen komme net allinnich ferskillende arsjitektuerstilen byinoar, mar ek tal fan spoaren fan de feroarjende omgong mei skiednis. Nanne Ottema (1874-1955) brocht bygelyks, doe't er it Coulonhûs yn 1937 ferkrige, achttjinde-iuwske wandbeklaaiïng oan dy't ôfkomstich wie fan in hûs yn Grins. De grize eftergrûn fan de plafondskilderings liet er blau oerskilderje, sadat dy strike soe mei de ymportearre wandbeklaaiïng. Yn oerienstimming mei de bepalingen út it Sjarter fan Fenetië is dy tweintichste-iuwske yngreep yn in achttjinde-iuwsk orizjineel bewarre bleaun; yn de ôfrûne trije fearnsiuwen hat de yngreep ommers kultuerhistoaryske wearde krigen. Werombringen nei de orizjinele steat sa't dy yn de tiid fan Coulon wie, soe mei fan gefolgen hân ha dat dy wandbeklaaiïng derôf helle wurde moatte soe en dat de plafonds fan blau nei griis weromskildere wurde moatte soenen.

Krekt sa wienen mei Wiersma syn útwreiding fan it Coulonhûs belangrike wizigings oanbrocht yn de romtlike organisaasje fan it monumint, al wie it mar om de trochgong nei dy útwreiding te meitsjen. Dy wizigings wurde dan ek as like wichtich beskôge as Ottema syn feroarings yn de achttjinde-iuwske kearn. Mar in soad fan de oare feroarings dy't yn de jierren 1950 trochfierd waarden, binne no ûngedien makke. Sa wjerspegelje dy yntervinsjes ek hjoeddeiske opfettings oer behâld en restauraasje.

De wize dêr't Wiersma it Coulonhûs op feroare hat, wurdt wjerspegele yn de wize dêr't Janssens arsjitektuer op yngrypt hat yn Wiersma's pân. It is net ûnmooglik dat op in stuit yn de takomst in folgjende generaasje oars tinke sil oer de wearde fan Wiersma syn tradisjonalistyske arsjitektuer en oer de feroarings dy't Janssen dêryn oanbrocht hat. Faaks sil dy folgjende generaasje boppedat beslute om guon fan Janssens yngrepen ûngedien te meitsjen, krekt sa't no ûnderskate feroarings dy't Wiersma yn it Coulonhûs oanbrocht hat, ûngedien makke binne.

Soks jout wol oan dat gjin inkelde oanpak de iennige goede is as it derop oankomt hoe't men omgean moat mei besteande histoaryske struktueren. Janssens nije tagong foar de Akademy is al like drystmoedich as syn kar om de tsjerke in nije beklaiïng te jaan, dêr't er letterlik in laach mei tafoege hat oan it njoggentjinde-iuwske gebou. Yn mindere mjitte jildt dat ek foar it gebou fan Stoett, dêr't er lettere tafoegings weihelje litten hat en dêr't er de souder fan omfoarme hat ta kantoarromten.

Eltse generaasje fan arsjitekten definiearret, parallel mei it feroarjende begryp fan de boukeunst, har eigen notiid en doetiid. Boppedat wikselet ek de wurdearring foar de ferhâlding tusken âld en nij, krekt as it antwurd op de fraach yn hoefier't it nije it âldere op ôfstân hâlde moat. Wiersma wie yn de jierren 1950 dúdlik út op besibbens. Yn oerienstimming mei de útgongspunten fan it tradisjonalisme sribbe er nei kontinuïteit. Dêr gie er safier yn dat foar net-ynwijden it âlde gebou amper fan it nije te ûnderskieden falt. De lêste desennia ha ideeën oer de omkearberens fan eltse yngreep de boppetoan fierd. Boppedat hold it nije hieltiten faker amper ferbân mei it âlde. Ferskillen waarden oanset yn foarmetaal en materiaalkar. By dy benadering soargje ienfâldige, abstrakte

6.
Trep dy't tagelyk fungearret as
auditoarium yn de Noardertsjerke anno
2016 (foto Erik en Petra Hesmerg)

foarmen, it gebrûk fan ferskillende materialen (lykas glês en stiel) en de kar foar it kleurepalet dat fan it foarige ôfwykt, derfoar dat nije yngrepen fuortdaalk werkenber binne. Boppedat is meastal maklik te sjen oft dy yngrepen trochfierd binne yn bygelyks de jierren 1970 en 1990, om't se altiten spoaren fertoane fan de tiid dêr't se yn oanbrocht binne.

Op 't heden hat it derfan dat de klok wer weromtikkert, nei in mar organyske benadering dy't it kontrast net mear op in al te oerdreaune wize beklamje wol. Janssens wurk foar de Fryske Akademy is in dúdlike utering fan dy ienentweintichste-iuwske oanpak. Yn it gebouwekompleks fan de Fryske Akademy ferskille de nije tafoegings fan de al besteande gebouwen, mar dy ferskillen wurde net sterk oanset. It resultaat fan de kombinaasje fan âld en nij hat mear wei fan in *ton-sur-ton-effekt* as fan in kontrast tusken komplemintêre kleuren. De arsjitektuer fan Janssen is net in ferdwyntrûk, mar ferkent earder de sloppe koarde tusken likenis en ferskil. Dêrmei foeget er noch in laach ta oan de palimpsest fan de Fryske Akademy en de stêd Ljouwert.

Bibliografy

TUSKEN GRUTTE TSJERKSTRJITTE EN PRINSETÚN

Piter Boersma en Klaas Sikkema,
It Coulonhûs. De sit van de Fryske Akademy,
Ljouwert, 2013.

Johan Frieswijk, 'De Fryske Akademy
(1938-2004', *De Moanne*, 2 nr. 9-10 (2003),
12-18.

Johan de Haan, *In scène gezet. De verbinding
tussen architectuur, ruimte en object in Friese
interieurs* (Nijmeegse Kunsthistorische
Cahiers 21), Nijmegen, 2014.

Herre Halbertsma, 'Herinneringen aan
Nanne Ottema (1874-1955)', *De Vrije Fries*,
80 (2000), 125-145.

Sytse ten Hove, 'Nanne Ottema's
betekenis voor Friesland', *De Vrije Fries*,
82 (2002), 204-211.

De iepening fen de Fryske Akademy.
10 septimber 1938, Assen, 1938.

T.J. Kingma, 'De Akademy yn de
sechstiger en santiger jierren', *It Beaken*,
50 (1988), 140-156.

Meindert Schoor, *Historische atlas van
Leeuwarden. Van terpendorp tot culturele
hoofdstad*, Nijmegen, 2015.

Henk van Veen, 'Nanne Ottema (1874-
1955), verzamelaar van een vervlogen
verleden', in Saskia Bak ed., *Nanne Ottema.*
Een kleurrijk verzamelaar, Franeker,
1999, 11-29.

K. de Vries, 'De Akademy yn de jierren
1938 oant 1960', *It Beaken*, 50 (1988),
136-139.

IT HÛS FAN DE BOUMASTER

Ongepubliceerde bronnen
De Haach. Koninklijk Huisarchief
Archief van Johan Willem Friso, inv. 39.
*Inventaris van stukken betreffende Friesland in
het archief van prins Willem IV*, inv. 74b.

Ljouwert. Histoarysk Sintrum Ljouwert
Consentboeken, ee-32, f. 164 v.
Informatieboeken, akte c 009-220.

Literatuer
Herma van den Berg, 'Osinga State te
Langweer en de Leeuwarder decorateurs
van het eerste kwart van de achttiende
eeuw', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*,
31 (1980), 328-340.

Piter Boersma en Klaas Sikkema,
It Coulonhûs. De sit fan de Fryske Akademy,
Ljouwert, 2013.

Cornelis Danckerts, *Grontregelen der bow-
const ofte de uytmentheyt vande vyf orders
der architectura*, Amsterdam, 1640.

Pieter de Groot, 'Zoeken naar een
schoorsteenstuk', *Leeuwarder Courant*,
14.10.2006, 14.

Johan de Haan, *In scène gezet. De verbinding
tussen architectuur, ruimte en object in Friese
interieurs* (Nijmeegse Kunsthistorische
Cahiers 21), Nijmegen, 2014.

Idem, ‘Bouwheer en bouwmeest er. Het huis van Anthony Coulon in Leeuwarden’, *Gentse Bijdragen tot de Interieugeschiedenis*, 39 (2016) (in druk).

Alexander L. Heerma van Voss, ‘De Friese stadhouders uit het huis Nassau en hun residentie-verblijven’, *De Vrije Fries*, 44 (1960), 80-91.

Sytse ten Hoeve, ‘Jacob Sydses Bruinsma’, *De Vrije Fries*, 56 (1976), 49-61.

Idem, *Friese preekstoelen*, Leeuwarden 1980.

Idem, ‘Jaan Oenema (1684/’85-1764), beeldhouwer in Leeuwarden’, *Leovardia*, 49 (2016), 2-5.

De iepening fen de Fryske Akademy. 10 septimber 1938, Assen, 1938.

Gemke W.M. Jager en C. Willemijn Fock, *Italiaans stucwerk in Den Haag en Leiden 1700-1800*, Delft, 1984.

Peter Karstkarel en Hugo Kingmans, *Oranje Nassau en Friesland*, Leeuwarden, 1994.

Yme Kuiper, *De Klinze. Het leven op een buitenplaats in Oudkerk, 1681-1966*, Leeuwarden, 1996.

Ruud Meischke, ‘Enkele Amsterdamse ontwerpen van c. 1720; mogelijk van Jean Coulon’, *Bulletin KNOB*, 77 (1978), 153-169.

Idem, Henk Zantkuijl, Walter Raue en Paul Rosenberg, *Huizen in Nederland, Friesland en Noord-Holland*, Zwolle en Amsterdam, 1993.

Koen Ottenheym, *Schoonheid op maat. Vincenzo Scamozzi en de architectuur van de Gouden Eeuw*, Amsterdam, 2010.

Idem en Freek Schmidt, ‘Un dessein qui plait a la vue. De controverse tussen Anthonie Coulon en Daniel Marot bij de verbouwing van Huis Ten Bosch in 1734’, *Bulletin KNOB*, 93 (1994.2), 62-75.

Murk *Daniel Ozinga, Daniël Marot. De schepper van den Hollandschen Lodewijk XIV-stijl*, Amsterdam 1938.

Erwin Panofsky, *Iconologische studies. Thema's uit de Oudheid in de kunst van de Renaissance*, Nijmegen, 1984.

Robert L. Scranton, ‘Vitruvius’ Arts of Architecture’, *Hesperia. The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 43.4 (1974), 494-499.

Heimerick Tromp, ‘Laarwoud: de lusthof der Van Heidens: een onbekend werk van Anthonie Coulon als echo van Paleis Huis ten Bosch’, in *Historische Woonsteden* (december 2005), 2-17.

Barbara Uppenkamp en Ben Van Beneden, *Palazzo Rubens. De meester als architect*, Brussel, 2011.

Verslagen en Handelingen van het Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde te Leeuwarden, 53 (1880-1881).

Marcus Vitruvius Pollo, *Handboek bouwkunde*, vertaald uit het Latijn door Ton Peters, Amsterdam, 2004.

Pieter Vlaardingerbroek, *Adriaan Dortsman* (1635-1682). De Ideale gracht, Zwolle, 2013.

Frank van der Waard, Wija Friso en Marianne van Voorn, *Coulonhuis en Doelestraat 8. Bouwhistorische opname en waardebepaling Doelestraat 6 en Doelestraat 8* (ongepubliceerd rapport), Groningen, 2012 (inlcusief de bijlage van Henk Oly, ‘Eigendoms- en gebruiksgeschiedenis Doelestraat 8 en 6’, 5 pp.).

Abraham Wassenbergh, ‘De decoratieschilders der achttiende eeuw en het stadhuis te Leeuwarden’, in A. van der Minne ed., *Gedenkboek Leeuwarden 1435-1935*, Leeuwarden, 1935, 139-178.

DOELESTRJITTE 6 EN NOARDERTSJERKE

De Doelestrjitte 6, 1910

Ongepubliceerde bronnen
Ljouwert. Histoarysk Sintrum Ljouwert *Bevolkingsregister Bouwvergunningen*, toegangsnr. 730. *Archief Gereformeerde Kerk Leeuwarden, 1835-1957*, toegangsnr. 1720. *Archief Sint Anthony Gasthuis 1814-1965*, toegangsnr. 1154.

Ljouwert. Tresoar *Notarieel Archief*, toegangsnr. 26

Literatuer
Piter Broersma en Klaas Sikkema, *It Coulonhûs. De sit fan de Fryske Akademy*, Ljouwert, 2013.

Jelmer Eisma, *Herman Rudolf Stoett. Architect te Leeuwarden (1837-1887)* (ongepubliceerde scriptie TU), Delft, 2011.

Marloes Eskens, Leo van der Laan en Bé Lamberts, *Willem Cornelis de Groot (1853-1939). Architect in Friesland*, Leeuwarden, 2009.

Gerard P. Karstkarel, ‘De architectonische taal van de verzuiling. De neo-stijlen in de kerkbouw’, in: Jan de Bruijn ed., *Bepaald Gebied. Aspecten van het protestants-christelijk leven in Nederland in de jaren 1880-1940*, Amsterdam, 1989, 120-143.

Leeuwarder Courant (raadpleegbaar op http://www.archiefleeuwardercourant.nl/index.do)

Leo van der Laan, *Verouderd Leeuwarden Vernieuwd. Stadsvernieuwing en monumentenzorg*, Leeuwarden, 1994. Henk Oly, *Het Carré, een verhaal dat vijf eeuwen omvat met het Sint Anthony Gasthuis aan het begin en slot*, Leeuwarden, 2016.

Ton H.M. van Schaik, *Gebouwd op geloof. Monumenten van religie*, Amsterdam 2005.

Klaas Sikkema, *It Coulonhûs de sit fan de Fryske Akademy*, Leeuwarden, 1973.

Regnerus Steensma, en Cornelis A. van Swigchem eds., *Honderdvijftig jaar gereformeerde kerkbouw*, Kampen, 1986.

Cornelis A. van Swigchem, Teunis Brouwer en W. van Os, *Een huis voor het Woord. Het Protestantse kerkinterieur in Nederland tot 1900*, 's Gravenhage en Zeist, 1984.

Frank van der Waard, Wija Friso en Marianne van Voorn, *Coulonhuis en Doelestraat 8. Bouwhistorische opname en waardebepaling Doelestraat 6 en Doelestraat 8* (ongepubliceerd rapport), Groningen, 2012.

Frank van der Waard, *Noorderkerk Leeuwarden. Bouwhistorische verkenning* (ongepubliceerd rapport), Groningen, 2012.

KONTINUÏTEIT EN FEROARING

De Doelestrjitte 6, 1910

Hana Cisar, *Jo Janssen architect*, Eindhoven, 2008.

The Council of Europe and Cultural Heritage. 1954-2000. Intergovernmental work: basic texts, Strasbourg, 1999.

Wim F. Denslagen, ‘Het Charter van Venetië en de Monumentenzorg in Nederland tussen 1964 en 1990’, in *Jaarboek voor Monumentenzorg*, 1990, 30-35.

Eric Hobsbawn en Terence Ranger eds., *The invention of tradition*, Cambridge, 1992.

Yndeks op persoansnamen

Accama, Bernardus (1697-1756) 40
Albisetti, Giovanni Battista 50
Andringa de Kempenaar, famylje 78
Anhalt-Dessau, Henrietta Amalia fan (1666-1726) 37, 50
Arets, Wiel (1955-) 103
Barberino, Giuseppe 50
Berg, Herma van den (1918-2005) 47-48
Bergh, Wim van den (1955-) 103
Bergema, P. sr 79
Bonaparte, Napoleon (1769-1821)
Bosboom, Symon (1614-1662) 41
Brouwer, Hermanus Gerrit 85
Cats, Pieter (1763-1832) 73
Cisar, Hana 103
Cock, Hendrik de (1801-1842) 77
Coulon, Antoine (1681/'84-1749) 19-21, 34-49, 51, 98, 101
Coulon, Jean jr (1678-1760) 37, 42
Coulon, Jean sr 37
Courtonne, Pierre 47
Dortsman, Adriaan (1635-1682) 39
Douma, Jacob Izaäks (1822-1881) 80-81
Duncan, John 35
Eisma, Jelmer 73
Eysinga, C. van (1847-1930) 76, 79
George II (fan Hannover), kening fan it Feriene Keninkryk (1683-1760) 34
Groot, Cornelis Dirk de 80
Groot, Willem Cornelis de (1853-1939) 77-86, 101
Hannover, Anna fan (1709-1759), prinses fan Oranje 34, 49

Hayema, Freerk (sa. 1673-nei 1746) 48-49
Hessen-Kassel, Maria Louise fan (1688-1765) 19, 37-38, 40, 45
Hobsbawn, Eric (1917-2012) 100
Hulshoff, Abraham Allard (1814-1875) 72-73, 76
Jans van der Heide, Hindrik 78
Janssen, Jo (1959-) 98-99, 101-103, 106-107
Kalma, D.B. 79
Kingma, Grietje (1873-1950) 22
Kramer, Hendrik (1850-1934) 81
Kuyper, Abraham (1837-1920) 77, 81, 83
Lennep, Jacob van (1802-1868) 21-22
Loadewyk XIV, kening fan Frankryk (1638-1715) 37
Mancadan, Jacobus (1602-1680) 36, 39
Mancadan, Johannes (1656-1735) 36
Marot, Daniël (1661-1752) 35-37, 48, 50
Meischke, Ruud (1923-2010) 42, 47
Monjé, Maria Elizabeth 72
Nassau-Dietz, Hendrik Casimir II fan (1657-1696) 37
Nassau-Dietz, Johan Willem Friso fan (1687-1711) 36-38, 40
Nassau-Dietz, Willem Frederik fan (1613-1664) 20
Oenema, Jaan (1684/'85-1764) 48-49
Oranje-Nassau, Willem IV fan (1711-1751) 19, 34, 36-37, 39, 41, 51
Oranje-Nassau, Willem V fan (1748-1806) 19
Ottema, Nanne (1874-1955) 6-7, 18-19, 21-22, 47, 50, 75, 106
Ozinga, Murk Daniël (1902-1968) 47

Palladio, Andrea (1508-1580) 41-42
Panofsky, Erwin (1892-1968) 50
Ranger, Terrence (1929-2011) 100
Scamozzi, Vincenzo (1548-1616) 41-42, 48
Sijbrandi, Sara Albertina 76
Sikkel, J.C. (1855-1920) 79
Sima, Giovanni 50
Stoett, Frederik (1811-1885) 72-74, 81, 100, 106
Stoett, Herman Rudolf (1837-1887) 72-74, 81, 100, 106
Stoett, Herman Rudolph 73
Swalue, Albertus Otto (1683-1768) 48
Vitringa Coulon, Julius (1767-1843) 21, 45
Vitruvius, eigntlik Marcus Vitruvius Pollio (80 -70 foar Kristus- néi 15 foar Kristus) 41, 43, 48
Waard, Frank van der 50, 73
Wagenaar, Lutzen (1855-1910) 84
Walcke, Georg 38
Wassenbergh, Abraham (1897-1992) 48
Wicheren, Hendrik van 72
Wiersma, J.E. 23, 100-102, 106-107
Willem I (van Nassau), kening fan de Nederlannen (1772-1843) 77
Wijma, Tjerk 86
Wylick, Aleyda van 38, 40
Zantkuijl, Henk (1925-2012) 47

